

UNIVERZA NA PRIMORSKEM
FAKULTETA ZA MANAGEMENT KOPER
Dodiplomski visokošolski strokovni študijski program Management

Diplomska naloga
ŽENSKE IN LASTNINA V ANTIKI

Mentor: doc. dr. Tonči Ante Kuzmanić

KOPER, 2006

ALJA TASI

POVZETEK

Pričujoče diplomsko delo obravnava življenje žensk v antičnem grško-rimskem svetu, od približno 6. stoletja pr. n. š. do približno 3. stoletja n. š.. Poudarek je na povezanosti žensk z lastnino. V Šparti so bile ženske podrejene interesom države, njihova glavna naloga pa je bilo rojevanje otrok. Privatne lastnine najprej niso poznali, kasneje pa so ženske imele v lasti okrog dve tretjine zemlje v državi. V Atenah so bili lastniki zemlje in nepremičnin samo moški državljani, medtem ko so ženske imele komaj kaj boljši status od sužnjev. V zgodnjem antičnem Rimu so bile ženske na življenje in smrt prepuščene družinskemu poglavarju, *pater familias*, vendar so kasneje, ko je Rim kot srce imperija izjemno obogatel, tudi ženske zaživele bolj emancipirano življenje. Lahko so dedovale in posedovale premoženje, nekatere pa so zelo obogatele.

Ključne besede: ženske, lastnina, antika, Šparta, Atene, Rim, oikos, poroka, dota, dedovanje

ABSTRACT

This diploma thesis studies lives of women in ancient Greece and Rome, from approximately 6. century B. C. to approximately 3. century A. D.. It focuses on the relationship between women and property. In Sparta women were subject to the interests of the state, with their main purpose: bearing of children. Private property was unknown at first, but later women owned two thirds of land in Sparta. In Athens only male citizens could own land, while the status of women was hardly any better than that of slaves. In Rome in early antiquity lives of women depended upon the authority of the head of the family, the *pater familias*, but later, when Rome as the heart of an empire gained enormous wealth, women became more emancipated. They could inherit and own property and some became extremely wealthy.

Key words: women, property, antiquity, Sparta, Athens, Rome, oikos, marriage, dowry, inheritance

UDK 347.23:396:94(38)(043.2)

VSEBINA

1	Uvod.....	1
2	Šparta, Atene in Rim v antiki.....	4
2.1	Začetki civilizacije na evropskih tleh.....	4
2.2	Šparta.....	5
2.2.1	Individualnost podrejena interesom države.....	6
2.3	Atene.....	7
2.3.1	Upravljanje države prevzamejo državljani.....	9
2.3.2	Demokracija, a ne za vse.....	11
2.4	Rim.....	11
2.4.1	Vojaška premoč in rojstvo imperija.....	13
2.4.2	Z Avgustom nastopi 250 let miru.....	14
3	Antična ekonomija.....	15
3.1	Oikos: avtokratsko gospodinjstvo kot blagovno-proizvodna enota.....	15
3.2	Bogastvo in brezdelje kot predpogoj za dobro življenje.....	16
4	Ženske v antiki.....	18
4.1	Špartanke kot stroji za rojevanje.....	18
4.1.1	Državno predpisan program za vzgojo deklet.....	19
4.1.2	Športna vzgoja in z njo povezana golota.....	20
4.2	Atenčanke izključene iz „kluba državljanov“.....	21
4.2.1	Vzgoja deklic v tihe in podložne državljanke.....	22
4.2.2	Odrasle ženske pod stalnim skrbništvom.....	23
4.3	Rimske matrone.....	23
4.3.1	Pater familias odloča o življenju in smrti.....	24
4.3.2	Bogata Rimljanka osvobojena rutinskih opravil.....	24
5	Poroka in dota.....	26
5.1	Nevesta postane lepilo za zvezo moških.....	26
5.2	Šparta: poroka 18-letnice z vrstnikom.....	27
5.2.1	Posojanje žene.....	28
5.2.2	Prepoved poroke za sestre strahopetcev.....	29
5.2.3	Poroka z ugrabitvijo.....	29
5.2.4	Likurg prepove doto.....	30
5.3	Atene: poroka petnajstletnice z enkrat starejšim moškim.....	30
5.3.1	Za poroko odgovoren skrbnik ženske.....	31
5.3.2	Dota kot darilo ženinu za vzdrževanje ženske.....	32
5.3.3	Razveza je bila preprosta.....	33
5.4	Rim: dvanajstletnica iz rok očeta v roke možu.....	34

5.4.1	Zametki moderne poroke.....	35
5.4.2	Avrust uvede kazni za samske.....	36
5.4.3	Poroka kot politično dejanje.....	36
6	Pravica žensk do dedovanja in posedovanja lastnine.....	37
6.1	Žensko lastništvo nepremičnin in njihov status v klasični Šparti.....	37
6.1.1	Dve petini zemlje v ženskih rokah.....	38
6.1.2	Dedinje kot zakonite lasnice očetovega posestva.....	39
6.2	Atenčanke brez političnih pravic in lastnine.....	40
6.2.1	Dedovanje po „naravnem redu“.....	40
6.2.2	Epikleroi.....	41
6.2.3	Institucija epiklerate kot ponovna vzpostavitev moških povezav.....	42
6.2.4	Ženske kot sredstvo za prenos lastnine.....	43
6.3	Rimljanke pridobijo ekonomsko neodvisnost.....	44
6.3.1	Dedovanje po zakonu krvnega sorodstva.....	44
6.3.2	Bogate Rimljanke.....	45
7	Zaposlene ženske.....	46
7.1	Podcenjeno žensko delo	46
7.2	Tkanje - glavna dejavnost žensk v antiki.....	46
8	Sklep.....	48
	Literatura.....	52

SLIKE

Slika 4.1 Špartanka.....	19
Slika 5.1 Poroka kot prehod ženske iz ene v drugo <i>oikos</i>	30
Slika 7.1 Prikaz ženskega tkanja.....	46

KRAJŠAVE

pr. n. š. pred našim štetjem
n. š. našega štetja

„Torej, za vse, razen za moške, naj velja tisto,
kar je pesnik zapisal za žensko:
molčanje je za žensko nakit.“
(Aristotel, Politika, 4. stoletje pr. n. š.)

1 UVOD

Nekega majskega jutra leta 435 pr. n. š. je Glaukon, premožen atenski državljani, s posestvom na deželi in deležem v bratovih trgovskih podvigih, kot vsako jutro vstal še pred sončnim vzhodom. Ko se je umil in oblekel svoj hiton, volneno, do kolen segajočo tuniko brez rokavov, je pojedel zajtrk: košček kruha, namočenega v vino. Nato si je skrbno nadel še himation, plašču podobno volneno oblačilo bele barve, in stopil na ulico. Sledila sta mu dva sužnja. Glaukonov cilj je bila Agora, mesti trg. Ulica, po kateri je hodil, je bila ozka in polna ovinkov, njegov nos pa je bil vaju vonja pomij in odpadkov, ki so jih njegovi someščani odvrkli kar na ulico, saj še niso poznali kanalizacije. Glaukon je s pogledom ošinil templje Akropole, ki so se bleščali v jutranjem soncu, ko pa je vstopil na Agoro, se je nad njim zašopiril Tezejon, svetišče boga ognja in rokodelcev Hefajsta, ki je bil, podobno kot Partenon, čudovit primerek dorske arhitekture.

Vsak Atenec, ki je imel nekaj prostega časa, je zjutraj obiskal Agoro, kjer je slišal vse najnovejše govorce in politične zgodbe, se pozanimal o dogajanjih na sodišču in zvedel vse o zadnji resoluciji, ki jo je sprejela skupščina. Glaukon se je končno prebil do dela trga, kjer so bile stojnice s hrano, ter kupil ribe, kruh, zelenjavo in sadje za večerjo, na katero je povabil svojega brata, ki se je ravnokar vrnil iz Mileta, enega najpomembnejših jonskih mest v Mali Aziji. Najel je tudi dve flavtistki, ki bosta med večerjo poskrbeli za zabavo.

Glaukon je nakupljeno blago predal sužnjema, sam pa je obiskal svojega bankirja, ki je sedel za mizo na posebnem delu Agore. Zaprošil ga je za predplačilo na račun prihodkov, ki jih je pričakoval od svojega posestva, da bi investiral v tovor žita, ki ga je nameraval uvoziti iz Male Azije. Ob deseti uri, ki so jo Atenčani imenovali kar „poln trg“, je obiskal še brivca, da mu je pristrigel in naoljil skrbno negovano brado. Tudi med britjem so potekale vroče politične debate. Nato je odšel domov na kosilo. Sledil je počitek, med katerim je prebral odlomek iz dramskega dela, nato pa je, tako kot vsi njegovi prijatelji, odšel v enega od gimnazijev na obronku Aten. To je bil nekakšen „moški klub“, v katerega so imeli vstop le svobodni državljani, starejši od 18 let. Medtem ko so se goli mlajši moški ukvarjali z rokoborbo, tekom, boksom, metom kopja in diska ter podobnimi športi, se je Glaukon kot moški srednjih let zadovoljil z manj naporno vadbo. Sledilo je filozofsko predavanje, obisk gimnazija pa je Glaukon zaključil s kopeljo in pogovorom s prijatelji.

Tako namišljen, nekoliko ležeren dan bogatega Atenca, ko ta ni bil obremenjen z večjimi posli ali s služenjem v vojski oziroma mornarici, opisuje W. G. Hardy (1962, 13-24).

Kaj pa je medtem počela Glaukonova žena?

Ta je zjutraj prinesla vodo iz vodnjaka, skupaj s sužnjami pospravila hišo in se pripravila na dan, ki ga je običajno preživela ob statvah za tkanje blaga. Hiša, v kateri je živela, je bila v najboljšem primeru ne prav trdno zgrajena struktura iz opeke, posušene na soncu, in se je močno razlikovala od svetlečih se marmornih javnih zgradb v Atenah. Prostorji zasebnih hiš, vroči poleti in mrzli v vetrovni zimi, so bili ponavadi obrnjeni navznoter, na centralno dvorišče, od ulice pa jih je ločevala visoka stena brez oken. Ženski prostori so bili ločeni od ostalih in so se nahajali v zadnjem delu hiše ali v prvem nadstropju, kjer so včasih vgradili nekaj ozkih in nezastekljenih oken.

Glaukonova žena ni nakupovala, saj so bili za to v Atenah v glavnem zadolženi moški. Zakon ji je izrecno prepovedoval, da bi sklenila kakršenkoli posel, večji od vrednosti enega mernika (*medimnosa*) žita, kar je ustrezalo približno 38 kilogramom oziroma 50 litrom (Just 1991, 29, Thorley 1998, 27). Atenci svojim ženam niso zaupali niti priprave hrane za pomembno večerjo. Za to nalogo je Glaukon na Agori najel posebnega kuharja. Žena je skupaj z možem in otroki lahko pojedla skromno kosilo. Ko pa se je Glaukon vrnil iz gimnazija in je bila imenitna večerja pripravljena, se je njegova žena, skupaj z ostalimi ženskami v hiši, že umaknila v ločene prostore. Formalna večerja, ki se je zaključila s simpozijem (pogovorom ob vinu), je bila namenjena zgolj in samo moškim.

Klasične Atene, ki so si večno čast in slavo pridobile z intelektualnimi in umetniškimi dosežki, ki jemljejo dih, so bile mesto moških. Življenje atenskih žensk je bilo močno omejeno. Pravzaprav bi kje drugje v zgodovini le stežka zasledili večji prepad med kulturnimi dosežki družbe in vlogo žensk v njej. Atenske ženske so večino časa preživele v hiši, medtem ko so bili moški večino časa zunaj. Lahko so obiskovale določene festivale ali si ogledale tragedije, ne pa tudi komedij (Hardy 1962, 16). Od njih se je pričakovalo, da bodo tihe in nevidne, ali, kot jim je v slovitom pogrebnem govoru svetoval atenski državnik Perikles (ok. 495-429 pr. n. š.): „Najboljša med vami je tista, o kateri moški najmanj govorijo, tako v dobrem kot v slabem.“ (Just 1991, 9).

Tudi svetovna zgodovina je v glavnem zgodovina moških. Tako v starih kot tudi v modernih časih so bila v ospredju zanimanj zgodovinarjev politična in vojaška dogajanja, v senci pa so ostali ljudje, ki so bili iz družbenega življenja izključeni zaradi spola ali razreda.

Ženska dela so bila anonimna in so zato hitro utonila v pozabo: koš, spleten za nabiranje hrane, stkano in pobarvano blago, s katerim je ženska oblekla člane družine, čipkast prt za hčerkinjo doto, otroške igračke in predmeti v gospodinjstvu, ki so naredili življenje bolj prijetno... Vse te stvari so izginile iz zgodovine prav tako kot življenja žensk. Izvzete iz moških aktivnosti in dosežkov ženske nikoli niso imele svoje zgodovine (Anderson 1988, 18).

Veličina Rima je spet drug aksiom starodavne zgodovine. Poudarek je bil na političnih dosežkih moške družbe: vojaških zmagah in vodenju imperija. Rimske ženske niso bile popolnoma izključene iz sodelovanja v družbenem, političnem in kulturnem življenju, kljub temu pa bi mnenje nekaterih zgodovinarjev, da so bile vsaj nekatere med njimi emancipirane, zahtevalo revizijo. V primerjavi z atenskimi ženskami se rimske zdijo še kar osvobojene, vendar rimska družba nikoli ni spodbujala žensk, da bi se ukvarjale z istimi stvarmi kot moške enakega družbenega razreda.

Tudi podoba osvobojene špartanske ženske, ki je bila izvzeta iz, vsaj nekaterih, družbenih in vedenjskih omejitev, ki so jim bile podvržene njene vrstnice v drugih grških *polis*, je burila domišljijo tako starodobnih kot modernih piscev. Ta podoba osvobojene ženske je včasih šla z roko v roki z idejo, da so Špartanke imele nenavadno velik vpliv na politične zadeve in zadeve doma. Orise špartanske družbe in vloge žensk v njej, ki izhajajo v glavnem iz nešpartanskih virov, moramo jemati z dobršno mero previdnosti. Kljub temu pa je bila starodavna percepcija špartanskih žensk kot pomembnih lastnic zemlje potrjena tudi v nedavnih znanstvenih raziskavah.

Pričujoče diplomsko delo obravnava obdobje od približno 6. stoletja pr. n. š., torej od prehoda iz arhaične v klasično dobo, do približno 3. stoletja n. š., torej do prehoda rimskega imperija iz antike v krščanstvo. Proučuje življenje žensk v antičnem grško-rimskem svetu, ki je bil v zadnjih stoletjih svojega obstoja sklenjena politična enota in je imel skupen kulturni in psihološki okvir (Finley 1987, 34). Poudarek je na povezanosti ženske z lastnino, njegov namen pa je pokazati, da je političen in etičen položaj antične ženske pravzaprav temeljil na njenem ekonomskem položaju in dejstvu, da je bila bolj ali manj ločena od lastnine. Zaradi tega je bila brez socialne moči, kar se je odražalo tudi na drugih področjih njenega življenja.

Zgodba žensk v antiki je zanimiva, ne samo zato, ker predstavlja malo znan del zgodovine, pač pa tudi zato, ker osvetljuje sodobne probleme, povezane z odnosom med moškim in žensko. Čeprav se nekatere stvari v modernem svetu razlikujejo od starodavnih kultur, pa so se nekateri vzorci odnosa do žensk in vloge, ki jih ženske igrajo v družbi, ohranile skozi stoletja.

In najpomembneje, zakaj je bilo Glaukonu tako nujno delati take razlike med njim in njegovo ženo? Poganske boginje so bile enako močne kot bogovi. Zakaj je bil potem status človeških žensk tako nizkoten?

2 ŠPARTA, ATENE IN RIM V ANTIKI

2.1 Začetki civilizacije na evropskih tleh

Prva visoka evropska civilizacija, po dosežkih primerljiva s tistimi v Egiptu in Mezopotamiji, se je v pozni bronasti dobi razvila prav v Grčiji, na Kreti, največjem grškem otoku v vzhodnem Sredozemlju. Razcvet zrele minojske civilizacije se je začel približno 2000 let pr. n. š. in je trajal okrog 600 let. Ljudje so živeli v mestih, ki so rasla okrog palač, središč gospodarske in politične ureditve, pa tudi v manjših skupnostih.

Pisava je obstajala v obliki piktogramov na kamnitih pečatih. Cvetela je umetnost, predvsem graviranje žlahtnih kamnov, obdelava dragocenih kovin, slikanje fresk in glaziranje. Razmahnila se je tudi trgovina. Okrog leta 1500 pr. n. š. pa so kretska mesta doživela razdejanje, verjetno zaradi silovitega vulkanskega izbruha Tere, danes Santorinija. Ob baje največjem znanem vulkanskem izbruhu doslej je pod morjem izginil velik del kopnega.

Z upadanjem kretske moči je naraščal vpliv mikenske civilizacije s celine (ok. 1600-1125 pr. n. š.). Najzgodnejša odkritja, ki pripadajo tej kulturi, so odkrili na Peloponezu. Pod Mikenami, starodavnim grškim mestom na severovzhodu Peloponeza, so arheologi odkrili grobove s čudovitimi zakladi, predvsem zlatom, pa tudi srebrom, slonovino, bronom in keramiko. Palače, okrašene s freskami, in naselja, so bili obdani z več kot šest metrov širokim in dvanajst metrov visokim zidovjem.

Do leta 1400 pr. n. š. je mikenska civilizacija zavzela večino celinske Grčije, v naslednjih 200 letih pa se je ta kultura razširila daleč čez grške meje. Iz te dobe izhajajo tudi prvi zapisi grškega jezika v tako imenovani linearni pisavi B na glinastih ploščah. Toda v stoletju med 1250 in 1150 pr. n. š. je v vsem vzhodnem Sredozemlju zaradi obsežnega razseljevanja ljudstev nastopilo obdobje razsula. Med mesti, ki so takrat padla, je bila tudi Troja.

Ko so se civilizacije bronaste dobe v Grčiji sesule, je izginilo tudi poznavanje pisane besede. Za železno dobo, ki je napočila zatem, je bilo značilno razredčenje prebivalstva. V 300 letih je v Grčiji zatonil spomin na ves blišč mikenske dobe.

Leta 800 pr. n. š. je bilo prebivalstvo v glavnem že razporejeno tako kot pozneje v klasični dobi (ok. 490-323 pr. n. š.) in organizirano v skupnosti, ki so se po ureditvi precej razlikovale od mikenskih, saj so bile strnjene v majhnih, samostojnih mestih, ki niso bila podložna nobeni višji oblasti. V naslednjem stoletju so Grki ponovno odkrili pisavo, navezali trgovske stike z Vzhodom ter začeli raziskovati Zahod in tam ustvarjati naselbine.

Arhaična doba v Grčiji (ok. 750-490 pr. n. š.) je bila eno najbriljantnejših in plodovitih obdobj človeške zgodovine. Grki v tej dobi niso tvorili enega helenskega naroda. Nasprotno, bili so razpršeni v majhne naselbine po vsej Grčiji, Kikladih, na

otokih v Egejskem morju, mestih na zahodni obali Male Azije, na Cipru ter kolonijah na Siciliji in v južni Italiji. Vsaka naselbina je bila, vsaj teoretično, avtonomna država, imenovana *polis*. Pa vendar so Dorci, eolski Grki in Jonci govorili isti jezik, častili iste bogove in obiskovali tri helenske kultne centre: Olimpjo, Delfe in Delos. Imeli so tudi Iliado in Odisejo, epski pesnitvi Homerja (verjetno 8. stoletje pr. n. š.), ki sta jim govorili o njihovi herojski zgodovini. To jih je označevalo kot Grke in po tem so se razlikovali od tujcev, ki so jih imenovali barbari.

Na začetku arhaične dobe je bila večina *polis* monarhij, v katerih je kralj (*basileus*) pripadal eni od uglednih družin. Kralj nikjer ni imel absolutne moči. Vladajoči aristokraciji so lahko moč zmanjšali ali odvzeli tako, da se je na oblast povzpел avtokrat (tiran) ali pa, da so politične pravice podelili večjemu številu državljanov, ki niso izhajali iz aristokratskih družin. V arhaični dobi se je med grškimi mesti (in tudi z vzhodnimi barbari) začela hitro razvijati trgovina, katere posledica je bila uvedba kovancev okrog leta 600 pr. n. š.. Pojavil se je nekakšen srednji sloj, ki je pridobil nove pravice in dolžnosti, tako v političnem kot v vojaškem življenju, ter v nekaterih *polis* (tudi v Šparti in Atenah) prinesel velike politične spremembe.

Dogodki, ki so zaznamovali zgodovino klasične Grčije, so bili odnosi s Perzijo, rivalstvo med Atenami in Šparto ter atenski dosežki na političnem, literarnem in umetniškem področju (Cotterell 1988, 204-223).

2.2 Šparta

Šparta je bila glavno mesto Lakonije, najmočnejše države na jugovzhodnem Peloponezu. Tako mesto kot tudi državo so običajno imenovali Lakedajmon. Mesto je stalo na dvignjenem svetu ob zahodnem bregu reke Evrotas in je vse do konca 4. stoletja pr. n. š. ostalo neutrjeno in brez lepih zgradb (Howatson 1998, 520).

Šparto so ustanovili Dorci, ki so sprva živeli v goratem predelu severne Grčije, okrog leta 1200 pr. n. š. pa so se zaradi pritiskov drugih ljudstev začeli premikati proti jugu (Howatson 1998, 131).

Do leta 700 pr. n. š. je vse ozemlje vzhodnega obalnega pasu Lakonije pripadalo špartanski državi. Tamkajšnjim prebivalcem, tako preddorskim staroselcem kot tudi Dorcem so, ali delno odvzeli neodvisnost in jih imenovali periojki, „okoliški prebivalci“, ali pa so jih podvrgli kot tlačane, imenovane heloti.

V 8. stoletju pr. n. š. se je Šparta bojevala v prvi mesenski vojni, s katero si je priborila velik del sosednje države Mesenije, njene prebivalce pa si je podredila tako kot helote v Lakoniji. Vendar v začetku 7. stoletja pr. n. š. Šparta še ni bila zaprta in vase usmerjena država, kakršna je postala pozneje. Življenje v njej je bilo podobno življenju drugod po Grčiji. Imela je visoko razvito umetnost in obrt.

Do sosednjih držav je Šparta vodila osvajalsko in ekspanzionistično politiko. Širila je svojo prevlado na Peloponezu ter porazila in oslabila glavnega tekmeca Argos. Upor Mesenije v 7. stoletju pr. n. š. je povzročil drugo mesensko vojno, med katero so se Mesenci vrsto let upirali Špartancem. Prav napetosti tega obdobja naj bi privedle do reform, ki jih povezujejo z Likurgom. Ta legendarni špartanski zakonodajalec naj bi s svojimi zakoni poenotil državo in uvedel režim, ki je Šparti prinesel posebno mesto v zgodovini in je bil vzrok njenega vzpona.

O Likurgu ne vemo nič zanesljivega, niti tega, kdaj je živel. Bil naj bi tvorec špartanske ustave ter družbenega in vojaškega sistema. Nekateri menijo, da je večina špartanskih antičnih postav izšla iz veliko starejših običajev, ki so se postopno preoblikovali, in da ne gre za delo enega samega človeka, čeprav je mogoče, da je nekje med leti 800 in 600 pr. n. š. špartanske postave oblikoval en sam zakonodajalec. Posledica teh dogodkov je bil nastanek togega oligarhičnega političnega sistema, v katerem so imeli veliko oblast kralji, efori in svet starešin (geruzija).

Proti sredini 6. stoletja pr. n. š. je Šparta opustila ekspanzionistično politiko in začela utrjevati svoj položaj. Ustanovila je Peloponeško zvezo. Na začetku 5. stoletja pr. n. š. je bila država na višku moči, njena ozko začrtana in vase usmerjena politika pa je postala očitna, ko je leta 499 pr. n. š. odklonila pomoč jonskim Grkom pri njihovem upor proti Perzijcem. Ko pa se je perzijski kralj Kserks pripravljal na vojno proti vsej Grčiji, so se Atene in Šparta združile v obrambi in špartanski vojaki so pokazali izjemen pogum v bitkah pri Termopilah in Platajah. Toda tega sodelovanja je bilo konec po zadnjem porazu Perzijcev pri Mikalah in Šparta se ni več ukvarjala z zadevami Grčije.

Ko je leta 404 pr. n. š. Šparta premagala Atene, je postala vodilna sila v Grčiji, vendar zaradi upadanja števila prebivalcev, toge ureditve ter osebnega častihlepja svojih vodij ni bila primerna za vlogo politične velesile. Sledilo je obdobje domišljavega povelečevanja, ki je pri sosedih vzbudilo sovražnost in naposled pripeljalo do vzpona Teb in propada Šparte (Howatson 1998, 521-522).

2.2.1 Individualnost podrejena interesom države

Nikjer drugje v grškem svetu ni bila človekova individualnost tako močno podrejena interesom države kot prav v Šparti. Ves sistem vzgoje je bil namenjena temu, da bi iz državljanov naredili kar se da učinkovite vojake. Morda je bil to edini primer v svetovni zgodovini, da je država tako jasno v ospredje postavila nek ideal in ga tako dosledno skušala doseči. Ni pa dvoma, da je ravno v tej doslednosti in nepopustljivosti tičala skrivnost špartanskega uspeha.

Šparti sta vladala dva kralja iz družin Agiadov in Evripontidov. Enakovredno sta si delila oblast, tako da prvi ni mogel preglasiti odločitve drugega. Dvojno kraljevanje je bil edinstven primer v grški zgodovini. Nekateri domnevajo, da je bil to poskus, kako bi

se izognili absolutizmu, spet drugi, da je šlo za kompromis v boju med dvema družinama ali morda za zaščito v primeru, če bi eden od kraljev padel v vojni. Vsekakor o notranjih dogajanjih v Šparti obstaja zelo malo dokumentov.

Kralja sta bila hkrati verska predstavnik države in vojaška poveljnika v vojni, njuna moč pa je postopoma slabela. Splošni nadzor nad postopki kraljev so izvajali efori. Kralja sta na bojnem pohodu vselej spremljala dva efora.

Efori so bili državni uradniki, ki so jih vsako leto volili državljani. V poznem 5. stoletju pr. n. š. jih je bilo pet. Po starejšem eforu se je imenovalo tudi tekoče leto. Efori so se ponašali z veliko močjo, ki so jo sčasoma še okrepili. Nadzorovali so splošno upravo in imeli določene sodne pristojnosti. Lahko so celo obsodili kralje na kazen ali ječo, odpoklicali vojskovodje in posredovali pri zunanjih pogajanjih.

Geruzija je bil zbor starešin, ki sta ga sestavljala kralja in 28 drugih članov (gerontov) v starosti nad 60 let, izbranih dosmrtno izmed nekaterih aristokratskih družin, o čemer je odločalo močnejše ali šibkejše ploskanje državljanov. Kot posvetovalni zbor so pripravljali zadeve za skupščino (*apela*), ki so jo sestavljali vsi moški Špartanci, stari več kot 30 let (*homoioi* - „enaki“); kot pravosodni zbor pa so med drugim razpravljali o odvzemu volilnih in državljanskih pravic in so na zatožno klop lahko poklicali celo kralje. Skupščina je bila posvetovalno telo brez resnične oblasti, vendar je morala odobriti vojne napovedi. V 5. stoletju pr. n. š. je štela med 8000 in 9000 članov, kar je bilo za oligarhijo veliko, malo pa v primerjavi z demokratično mestno skupnostjo, kakršna so bile Atene (Howatson 1998, 190).

V Šparti so interesi skupnosti prevladovali nad zasebnimi. Novorojene moške so pregledali, da bi ugotovili, če lahko postanejo močni bojvniki. Šele po uspešno opravljenem testu je novorojenček dobil dovoljenje, da lahko živi. V nasprotnem primeru so ga, kot opisuje grški življenjepisec, zgodovinar in moralni filozof Plutarh (ok. 46-ok. 120 n. š.), vrgli v prepad ob vznožju gore Tajgetus. Najverjetneje pa taka selekcija ni bila v navadi pri deklicah, ki so jih takoj po rojstvu predali v žensko oskrbo (Pomeroy 2002, 35).

Ko je špartanski deček dopolnil sedem let, se je moral podrediti vojaškemu režimu, iz katerega je izšla najboljša vojska v vsej Grčiji, postopoma pa tudi pregovorno strogemu načinu življenja. Do svojega 30. leta je živel v vojaškem taboru, nato pa je postal polnopraven državljan, s pravico glasovanja v skupščini in s pravico udeležbe pri sistijah, skupnih obedih, ki jih je delil s tovariši vse do svojega 60. leta.

2.3 Atene

V klasični dobi so bile Atene, mesto na osrednji atiški planoti, na najbližji točki okrog pet kilometrov oddaljene od morja. Z vseh strani, razen na jugu, so bile obkrožene z gorami. Nad mestom se je dvigala atenska trdnjava, imenovana Akropola,

včasih pa preprosto *polis*. Mesto je obdajalo Temistoklovo obzidje, ki so ga zgradili po izgonu Perzijcev leta 479 pr. n. š.. Promet med Atenami in pristaniščem Pirej sta varovala Dolga zidova.

Akropola je bila stalno naseljena od mlajše kamene dobe dalje (okrog 5000 pr. n. š.). V mikenski dobi je bila na njej zgrajena palača, z obzidjem pa je bila utrjena v drugi polovici 13. stoletja pr. n. š., v času, ko naj bi domnevno živel atenski junak Tezej. Temu mitološkemu junaku in atenskemu kralju pripisujejo združitev različnih atiških skupnosti v eno državo s prestolnico v Atenah. Združitev je brez dvoma zgodovinsko dejstvo, vendar je do nje najverjetneje prišlo postopno, v daljšem časovnem obdobju.

Vsekakor so bile Atene v 12. stoletju pr. n. š. dovolj močne, da so vzdržale dorsko selitev, in so bile stoletje kasneje odskočna deska za selitve Grkov s celine v Jonijo, ki je obsegala del zahodne obale Male Azije in bližnje otoke. Atenci v klasični dobi so si laskali, da so avtohtoni, se pravi, prvotno ljudstvo na teh tleh, v primerjavi z Dorci, ki so bili zavojevalci in prišleki (Howatson 1998, 63-64).

Čeprav so se Atene in Atika verjetno dokončno združile v eno mestno državo v 8. stoletju pr. n. š., niso kar takoj postale središče grške kulture. Vzrok za razcvet v 5. stoletju pr. n. š. je bil politični sistem, ki so ga oblikovali, njihova demokracija (Thorley 1998, 16).

Kljub temu, da so bile Atene v 5. stoletju pr. n. š. močna država, njihovo vmešavanje v jonski upor ni bilo uspešno, kar jih je izpostavilo grožnjam Perzije. Prvi perzijski napad so Atenci odbili pri Maratonu leta 490 pr. n. š., ko je bilo ubitih 6400 Perzijcev, Atene pa so izgubile le 194 mož. Pod vodstvom Temistoklesa (ok. 524-ok. 459 pr. n. š.), slavnega državnika atenske demokracije, so Atenci zgradili močno ladjevje in ko so jih deset let zatem Perzijci znova napadli, je bilo mesto sicer v razvalinah, ladjevje pa nedotaknjeno, zaradi česar jim je zrasel ugled in so jih vsi jonski Grki priznali za vodilno silo. To je bilo leta 477 pr. n. š. povod za nastanek Delsko-atiške pomorske zveze. Po koncu vojne s Perzijo leta 466 pr. n. š. so se Atene razvile v močno trgovsko in obrtno središče in ker so potrebovale hrano in surovine, je bil zanje nadzor nad morjem življenjskega pomena. Kot vodilna sila Delsko-atiške pomorske zveze ter s kolonijami, ki so jih ustanovile na obalah Egejskega in Črnega morja, so Atene pod vodstvom državnikov Kimona (rojen ok. 510 pr. n. š.) in Periklesa postale imperialna velesila (Howatson 1998, 64).

To je pripeljalo do konfliktov, zlasti s peloponeškimi državami na čelu s Šparto. Prva vojna z njimi je izbruhnila leta 460 pr. n. š., končala pa se je leta 446 pr. n. š. s sklenitvijo tridesetletnega miru med Šparto in Atenami. Mir pa ni trajal tako dolgo. Ekspanzija Aten je še naprej vznemirjala grške države in ko je Šparta leta 431 pr. n. š. stopila v novo vojno z Atenami, so v precejšnjem delu Grčije v njej videli osvoboditeljico. Na kopnem so bile Atene šibkejše, na morju pa daleč najmočnejše.

Skorajda neovirano so lahko uvažale blago in napadale sovražnikovo ladjevje, kupovale zaloge in plačevale vojsko. Perikles je prepričal prebivalce s podeželja, da so sebe in svojo imetje preselili v mesto, med Dolga zidova, ter začasno žrtvovali svoja posestva. Peloponežani, ki so napadli Atiko, so tako prišli v zapuščeno deželo. Leta 430 pr. n. š. je v Atenah izbruhnila kuga, ki ji je leto zatem podlegel tudi Perikles. Vojna je trajala vse do leta 404 pr. n. š., ko so Atene ostale brez ladjevja, denarja in zaveznikov ter so bile prisiljene sprejeti špartanske pogoje (Howatson 1998, 408).

Šparta je mestu vsilila oligarhijo in Atenam je v letih 404 in 403 pr. n. š. vladala trideseterica tiranov. Vendar so kljub temu kmalu pridobile nazaj svojo demokracijo in svobodo. Šparta, ki se je resno zapletla s Perzijo, je Atenam priznala neodvisnost in jim dovolila ponovno zgraditi ladjevje in porušena Dolga zidova.

Na začetku 4. stoletja pr. n. š. je bilo politično dogajanje v Grčiji osredotočeno na tekmovanje med Tebami in Šparto, v katerem so imele Atene le drugotno vlogo. Ohranile so trgovsko premoč in si priborile nazaj tudi premoč na morju. Kmalu pa jih je začela ogrožati Makedonija in po porazu v bitki pri Hajroneji leta 338 pr. n. š. so se morale Atene pridružiti Helenski zvezi. V 3. stoletju pr. n. š. je prišlo do nadaljnjega zatona politične pomembnosti Aten. Leta 146 pr. n. š. je Grčija postala rimski protektorat, kasneje pa tudi rimska provinca. Vendar so Atene kljub političnemu zatonu ohranile precej intelektualnega prestiža vse do leta 529 n. š., ko je krščanski cesar Justinijan ukazal zapreti njihove filozofske šole (Howatson 1998, 65-66).

2.3.1 Upravljanje države prevzamejo državljani

Osupljivo pri Atenah je bilo to, da so njeni prebivalci pred 2500 leti ustvarili družbeno ureditev, katere dvestoletni razcvet je pomenil takšno vizijo in dosežek, da je bila vse odtlej predmet posebnega preučevanja in skoraj soglasnega občudovanja. Perzijske vojne so oblikovale duh Atencev in jih navdihnile s samozavestjo, ki se je drugim pogosto dozdevala kot nadutost. Bili so prepričani o nadmoči njihovega demokratičnega sistema. Ko so leta 499 pr. n. š. Atenci formalno sklenili mir s Perzijo, letne prispevke svojih zaveznic pa vložili v ponovno izgradnjo porušениh veličastnih mestnih templjev, je prišlo do neslutene razcveta umetnosti, arhitekture, gledališča, književnosti in filozofije, ki se ni ustavil niti med peloponeško vojno. Po ponižujočem porazu Aten proti Šparti leta 404 pr. n. š. pa je atenska samozavest izginila, prav tako kot njihov imperij (Thorley 1998, 7-19).

V zgodnjem obdobju so v Atenah, tako kot v drugih grških mestih, vladali kralji. Sledila je vladavina vodilnih plemiških družin na čelu s svetom, imenovanim areopag (po Areopagu oziroma Aresovem griču 300 metrov zahodno od Akropole, kjer se je svet sestajal), ter dostojanstveniki, imenovani arhonti. Areopag so imenovale vplivne plemiške družine izmed svojih pripadnikov (Thorley 1998, 21).

Pod čvrsto vladavino med seboj sprte aristokracije so mnogi obdelovalci zemlje, ki so morali lastnikom plačevati šestino svojega pridelka, obubožali. V zadnjih desetih letih 7. stoletja pr. n. š. so morali mnogi prodati sebe in svoje družine v suženjstvo zemljoposestnikom. Okrog leta 600 pr. n. š. so začeli v deželi tleti nemiri. Leta 594 pr. n. š. so za arhonta imenovali Solona (ok. 640-po 561 pr. n. š.) in ga pooblastili, naj skuša rešiti gospodarske in politične težave države.

Solon je uvedel vrsto gospodarskih reform in precejšnje spremembe ustave. Odpisal je vse dolgove in prepovedal zasužnjevanje zaradi zadolženosti. Zmanjšal je tudi vpliv aristokratskih družin na upravljanje države. V oblastniško strukturo je vključil tudi tiste, ki so imeli dokajšnje premoženje (večinoma od trgovanja), niso pa bili plemiškega rodu. Izpeljal je tudi korenito reformo pravnega sistema. Vsak državljan se je lahko proti odločitvi arhontov pritožil na sodišče. Boji med plemiškimi družinami pa so se nadaljevali.

Atensko demokracijo, ki je bila prva demokracija in v marsičem radikalna ter neposredna, je uvedel Klejsten leta 508 ali 507 pr. n. š., potem ko sta Atenam šestintrideset let vladala samodržca, tiran Pejzistrat (ok. 600-527 pr. n. š.), ki so ga zelo spoštovali zaradi njegovih sposobnosti, in njegov sin Hippias (vladal med 527-510 pr. n. š.), ki je užival komajda kaj spoštovanja. Klejstenove reforme, ki so bile resnično revolucionarne, so podelile vsem moškim državljanom Aten absolutno oblast nad politiko, financami in celotnim pravnim sistemom, se pravi nad celotnim upravljanjem države. Nenadna sprememba od vladavine samodržcev bi bila le težka večja in Atenci so svoj novi sistem sprejeli odprtih rok (Thorley 1998, 24-31).

Klejsten (umrl 507 pr. n. š.), ki ni bil arhont, je svoj položaj v Atenah zavzel ob podpori nearistokratskih kmetov in obrtnikov (*demos*), ki so predstavljali več kot 90 odstotkov prebivalstva in ki so bili do konca razočarani nad aristokratsko vladavino. Klejsten je pustil arhontstvo in areopag tako rekoč nedotaknjena, opustil pa je stare jonske rodovne skupnosti kot temelj kakršnekoli politične dejavnosti. V samem srcu demokracije je bil svet petstotih (bule), ki so ga sestavljali predstavniki 139 enot države (demov), stari nad 30 let. Moč sveta, ki je dejansko upravljal državo, je bila izvršilne narave.

Službovanje v buleju je trajalo eno leto, kot tudi v skoraj vseh državnih službah. Isti človek ni mogel biti član buleja dve leti zapored in več kot dvakrat v življenju. Sicer pa so dostop v članstvo imeli le državljanji z dovolj visokim premoženjem, kar je izključevalo več kot polovico državljanov.

Politične odločitve je sprejemala ljudska skupščina (eklezija). Tu omejitev ni bilo, saj so jo načeloma sestavljali vsi moški državljanji nad 20 let. Zborovanja so potekala štiridesetkrat na leto. Ponavadi se je sestajala na Pniksu, griču 500 metrov zahodno od Akropole, kjer se je lahko zbralo okrog 6000 ljudi. Ker je bilo celotno število

državljanov, ki so bili upravičeni udeležiti se zborovanja, okrog 30.000, je jasno, da se ga večina ni redno udeleževala.

Dnevni red za skupščino je pripravljala bule, glasovanje pa je potekalo z dvigom rok. Skupščina je bila nadzorno telo države, saj je vsak državljan lahko sprožil postopek zoper kateregakoli državnega uradnika, o katerem je potem presojala skupščina ali pa sodišče. Skupščina je med drugim glasovala o zaupnici državnim uradnikom, razpravljala o vprašanju državnih zalog žita, o obrambnih zadevah in različnih pravnih vprašanjih. Vsak član je lahko povedal svoje mnenje.

Že od časa Solonovih reform je bila sodna pristojnost deloma v rokah ljudskih sodišč. Ljudje so se navadili na misel, da o primerih razsojajo njihovi sodržavljanji, zato je Klejsten le nekoliko izpopolnil ta sistem. Primeri so bili najprej predani enemu od arhontov, dikasteriji, kot so se imenovali, pa so bila prizivna sodišča. Vsako leto so 6000 državljanov, starih več kot 30 let, z žrebom izbrali za porotnike, ki so pravzaprav delovali kot sodniki (Thorley 1998, 37-52).

2.3.2 Demokracija, a ne za vse

Številčno gledano je v 5. stoletju pr. n. š. število odraslih moških državljanov v Atenah verjetno nihalo med 30.000 in 50.000, medtem ko je bilo vseh prebivalcev okrog 250.000 do 300.000. Med njimi je bilo nemara kakih 80.000 sužnjev (po nekaterih ocenah celo nad 100.000) in kakih 25.000 metojkov (moških, žensk in njihovih družin), ki so bili od državljanskih pravic izvzeti.

Suženstvo kot institucija je bilo v antiki malokdaj sporno, celo v očeh kristjanov ne: v antični Grčiji so ga samoumevno sprejeli kot del obstoječega sistema. Grkom sploh ni prišlo na misel, da bi imeli sužnji kakršnekoli državljanske pravice.

Tudi metojki, ljudje tujega porekla, ki so prebivali v Atenah, so potegnili kratko. Metojk je bil, denimo, tudi filozof Aristotel (384-322 pr. n. š.). Ne le, da metojki niso imeli nobenih političnih pravic, državi so morali prispevati tudi poseben davek (*metoikion*), ki je znašal za moške dvanajst drahem na leto, za ženske pa šest (drahma je bila dnevno plačilo izurjenega delavca), poleg tega pa so jih lahko vpoklicali v vojsko in jim dodelili liturgijo (javno službo, povezano s precejšnjimi stroški). Niso mogli imeti posesti in niso se smeli poročiti z atensko državljanjo. Večinoma so se ukvarjali z obrtjo in trgovino in čeprav so pritiskali nanje, se jim je življenje v cvetočih Atenah finančno očitno obneslo (Thorley 1998, 99).

Primer žensk je bil bolj zapleten in z njim se bomo podrobneje ukvarjali v nadaljevanju.

2.4 Rim

Starodavni Rim je stal na levem bregu reke Tibere, približno 22 kilometrov od morja, na ozemlju Lacija. Svoj uspeh v veliki meri dolguje ugodni geografski legi, saj je

bil ravno prav oddaljen od morja, da je bil varen pred napadi piratov, obenem pa je lahko nadzoroval enega od glavnih prehodov čez reko Tiberu. Tako je obvladoval ne samo promet dobrin od severa proti jugu, pač pa tudi trgovino, ki je potekala po sami reki in cestah ob njej, od vzhoda proti zahodu. Sčasoma je razvil tudi veliko пристanišče v Ostiji, preko katerega je razširil svojo trgovino po vsem Sredozemlju.

Področje Rima je bilo naseljeno že v drugi polovici 2. tisočletja pr. n. š.. Prvotna naselbina na griču Palatin se je razširila v sredini 8. stoletja pr. n. š., okrog prizorišča poznejšega trga, Rimskega foruma. Uradna letnica ustanovitve Rima je 753 pr. n. š., prvi rimski kralj Romul pa naj bi bil, kot pravi legenda, skupaj z bratom dvojčkom Remom, sin boga Marsa. Njun stric Amulij ju je zaradi želje po oblasti dal vreči v reko Tiberu, vendar je košarico z njima naplavilo na obrežje, kjer naj bi ju našla volkulja in ju hranila s svojim mlekom. Ko sta odrasla, sta maščevala krivico in na sedmih gričih ustanovila mesto. Po sporu med zidavo mesta je Romul ubil brata in vladal sam, mesto pa je po njem dobilo ime.

Iz zgodnjega Rima, ki so mu vladali kralji, izvirajo politične in verske institucije, ki so se obdržale tisoč let. Najpomembnejša med njimi je bil senat, kraljevi svet, ki so ga sestavljali poglavarji najvplivnejših družin, njihov status pa se je prenašal z nasledstvom. Pripadniki privilegiranih družin so bili znani kot patriciji. Preostali del mestnega prebivalstva so sestavljali plebejci, ki pa niso bili le revni kmetje, pač pa tudi bogati trgovci in obrtniki, ki so se naselili v Rimu.

Ob senatu je obstajala tudi skupščina, ki so jo sestavljali predstavniki posameznih mestnih okrajev (*curiae*). Odločilen premik v razvoju mesta je pomenila priselitev Etruščanov, ljudstva, ki je prvotno živelo v mestnih naselbinah v osrednji Italiji. Začetek etruščanskega vpliva, ki je dramatično spremenil značaj Rima, sega v zadnjo četrtino 7. stoletja pr. n. š.. Etruščani so bili odlični rokodelci in inženirji, ki so z izgradnjo kanalizacije in obrambnih jarkov Rimu dali značaj urbanega naselja. Reformirali so rimsko družbo, v kateri so bili sedaj ljudje razdeljeni po količini bogastva, ki so ga posedovali, in ne več po mestnih okrajih. Razvili so močne stike z grškimi kolonijami v južni Italiji. Po zgledu grških hoplitov so ustanovili težko oboroženo pehoto, ki je bila nepremagljiva za okoliške bojavnike in je predstavljala začetek znamenite rimske legije.

Etruščanski kralji, ki so Rimu vladali od leta 625 pr. n. š., so se posvetili gradnji velikih javnih zgradb, predvsem pa infrastrukture (poti, akvaduktov, viaduktov...) Vodili so ekspanzionistično mednarodno politiko. Okrog leta 507 pr. n. š. pa je prišlo do padca monarhije in uvedbe republike. Vendar Rim nikoli ni postal demokracija v pravem pomenu besede, saj so vzvodi oblasti ostali trdno v rokah majhne skupine vplivnih družin. Brez kralja kot najvišje verske avtoritete so se začeli dolgotrajni spori med patriciji in plebejci, ki so dominirali rimski politiki naslednjih dvesto let.

2.4.1 Vojaška premoč in rojstvo imperija

V republiki sta kralja zamenjala dva konzula, najvišja civilna in vojaška uradnika z enakovrednimi pooblastili, ki so ju volili vsako leto iz vrst senatorjev in sta morala biti patricija. Ekonomska situacija se je poslabšala, kar je leta 494 pr. n. š. pripeljalo do odliva prebivalstva. Povečal se je vpliv plebejcev, ki so postavili svoje uradnike (tribune in edile) ter prisilili patricije, da so jih priznali. Moč tribunov je postopoma naraščala, dokler niso dosegli pravice veta. Leta 451 pr. n. š. so plebejci po dolgem boju dosegli imenovanje desetčlanske komisije, ki je objavila Zakone dvanajstih plošč, najstarejši rimski zakonik, v katerem so prvič opredelili pravice in privilegije rimskih državljanov.

Rim se je moral bojevati tudi za ohranitev primata med latinskimi sosedi, pri čemer pa je zlahka uveljavil svojo superiorno vojaško tehniko in sklenil vrsto formalnih sporazumov, ki so postali vzorec za kasnejše rimske mednarodne odnose: v zameno za vojaško sodelovanje so sklenili več dvostranskih sporazumov o trgovini, medsebojnih porokah in prenosu domicila. V prvi polovici 4. stoletja pr. n. š. se je Rim utrdil kot vodilna sila v centralni Italiji, patriciji in plebejci pa so ustanovili koalicijo. Svoj vpliv so v naslednjem stoletju počasi širili na grške kolonije na jugu Italije in se dotaknili velike trgovske in vojaške sile Kartagine, ki je obvladovala velik del Sicilije in severne Afrike. Po dolgih in težkih bitkah, tudi na morju, so Rimljani pregnali Kartežane ne samo s Sicilije, pač pa tudi s Sardinije in Korzike, njihov vpliv pa se je razširil na območje Španije, Francije, Balkana (vse do današnje Romunije), Male Azije in Afrike.

Vse to je imelo velik vpliv na prebivalce Rima, ki so morali v 3. in 2. stoletju pr. n. š. vzdrževati ogromno vojsko. Odsotnost moških prebivalcev je povzročila propad majhnih kmetij in porast mestnega prebivalstva. Zemljo je pokupila družbena smetana patricijev in plebejcev, ki se je obogatila v vojnih pohodih, velika posestva pa so obdelovali sužnji, večinoma vojni ujetniki. Rim je tako postal ena redkih družb v zgodovini, katerih ekonomija je temeljila na suženjstvu.

Rimski vrhnji sloj je postajal vse bogatejši, kar je pripeljalo do rivalstva med vplivnimi družinami. Te so določenim vojaškim četam lahko priskrbele privilegije, iz teh „privatnih vojsk“ pa so se razvile prave državljanske vojne, ki so dominirale republiki v zadnjem stoletju njenega obstoja. Vplivne osebe so se s svojimi podporniki borile za prevlado. Leta 59. pr. n. š. je bivši konzul in rimski vojskovodja Gnej Pompej Veliki (106-48 pr. n. š.) skupaj z drugima dvema najvplivnejšima možema v Rimu, vojskovodjem Gajem Julijem Cezarjem (100-44 pr. n. š.) in Markom Licinijem Krasom (115-53 pr. n. š.) sklenil triumvirat, s katerim je bil Cezar imenovan za konzula. Leta 53 pr. n. š. je bil Kras ubit v boju, Pompej in Cezar pa sta ostala sama na čelu države. Vendar je Pompej kasneje stopil na stran Cezarjevih nasprotnikov, kar je leta 49 pr. n. š. pripeljalo do nove državljanske vojne. Pompeju je senat poveril popolno vodstvo vojne v imenu republike, toda bil je poražen in pobegnil v Grčijo. Cezar je postal edini

gospodar države, senat pa ga je oklical za diktatorja. Uvedel je številne reforme (med njimi tudi reformo koledarja) in bil zelo priljubljen, tako v vojski kot med ljudstvom. Senat mu je podelil tako rekoč monarhično oblast, vendar je njegov očiten namen, da za vselej odpravi republikansko vladavino, pripeljal do zarote. Leta 44 pr. n. š. so Cezarja v senatorski zbornici zabodli do smrti.

2.4.2 Z Avgustom nastopi 250 let miru

Po Cezarjevi smrti se je avtokracija še naprej uveljavila kot edini način, s katerim je bilo mogoče obvladovati ogromen imperij. Da je zgodnji rimski imperij preživel državljanske vojne, ki so uničile republiko, gre v glavnem zasluga dolgemu življenju in političnim veščinam Gaja Julija Cezarja Oktavijana (63 pr. n. š.-14 n. š.), kasneje poznanega kot Avgust („vzvišeni“). Pranečak in posvojenec Julija Cezarja je zatrl upor republikancev in leta 27 pr. n. š. položil temelje „principata“, vladavine rimskih cesarjev, ki je rimskemu imperiju naslednjih 250 let prinesla mir in notranjepolitično stabilnost. V bistvu je šlo za monarhijo, prirejeno na način, ki je bil sprejemljiv tudi za ljudi, ki so poznali institucije republike. Vladar ni bil kralj ampak prvi državljjan (*princeps*), njegova oblast pa je bila prenosljiva z nasledstvom po moški liniji. Njegova persona je bila poveljučana v imperialni kult in po božje čaščena. Obenem pa je Avgust prostovoljno omejil nekaj svoje moči z močjo senata, ki je tako vsaj teoretično imel nekaj vpliva na imenovanje cesarjev.

Avgust je zmanjšal vojsko in jo nastanil v obmejnih provincah. S tem je ustavil rast imperija, ki se je pod cesarji, ki so vladali po njem, povečal le še za del britanskega otoka. Reorganiziral je državno upravo in vojnim veteranom podelil oblast v provincah. Razcvetela se je literatura. Avgustovi nasledniki so podedovali stabilen imperij z lojalno vojsko in administracijo, ki je zgledno delovala kljub škandaloznim ekscesom v vrhu bogate rimske elite. Rimljani so z davki izkoriščali province, a so jih hkrati ščitili pred invazijami ter jim prenesli svoj način življenja, vključno z napredno tehniko gradnje objektov s pomočjo cementa in drugimi tehnološkimi inovacijami. S kakšno omembe vredno opozicijo niso imeli težav, razen pri Judih, pri katerih je bil nacionalizem povezan tudi z njihovo posebno religijo. Enako je veljalo za krščanske skupnosti v velikih mestih. Rimski svet je cvetel vse do 3. stoletja n. š., ko se je povečal vpliv z vzhoda, vrsta političnih in naravnih nesreč pa je botrovala izgubi več teritorijev. Pod Konstantinom Velikim (ok. 285-337 n. š.), ki je leta 325 n. š. krščanstvo povzdignil v uradno religijo rimskega cesarstva, so se krize in krčenje ozemlja nadaljevale, vse do vladavine Teodozija Velikega (vladal 338-395 n. š.) in razdelitve rimskega cesarstva na dvoje. Na zahodu so cesarstvo v 5. stoletju n. š. uničili barbarski vdori, vzhodnorimsko cesarstvo s prestolnico v Bizancu pa se je obdržalo vse do leta 1453 n. š., ko so ga zavzeli Turki (Cotterell 1988, 245-260).

3 ANTIČNA EKONOMIJA

Kljub grškemu izvoru besede ekonomija (*oikonomia* = *oikos* - gospodinjstvo, dom; angl. household + semantično kompleksen koren *nem* - uravnati, upravljati, organizirati), pa osnovnih principov ekonomije, kot jo poznamo danes, ni mogoče prevesti v staro grščino ali latinščino. V antiki niso poznali pojma ekonomija in tudi ne pojmovnih elementov, ki skupaj tvorijo to, kar danes imenujemo ekonomija. Isto velja za termine, kot so delo, produkcija, kapital, investicija, dohodek, cirkulacija, povpraševanje, podjetnik ali koristnost, vsaj ne v abstraktni obliki, kakršno zahteva ekonomska analiza (Finley 1987, 17).

Seveda so tudi v antiki kmetovali, trgovali, imeli manufakture, pobirali davke, kovali, vlagali in posojali denar ter s svojimi podjetji ustvarjali dobiček ali izgubo. Niso pa teh dejavnosti pojmovno kombinirali v posebno dejavnost ali celoto (Finley 1987, 21).

V razpravi *Oikonomikos* grškega zgodovinarja in Sokratovega učenca Ksenofonta (ok. 428-ok. 354 pr. n. š.) zato ni najti ekonomskih načel ali analiz o učinkovitosti produkcije, racionalni izbiri ali trgovanju s pridelki. Namesto tega govori o dobrem življenju, pravilni uporabi bogastva, vrlinah, voditeljskih sposobnostih, vzgoji sužnjev, krepostih žene in agronomiji (Finley 1987, 18).

3.1 Oikos: avtokratsko gospodinjstvo kot blagovno-proizvodna enota

Za razumevanje antičnega dojemanja sveta je nujno razumeti razliko in celo nasprotja med *polis* in *politeia* (prostor političnega, javnega, svobodnega, izvenprodukcijskega...) na eni strani in *oikos/oikia* na drugi strani (prostor privatnega, proizvodnega, kultnega, nesvobodnega...) (Kuzmanić 1995, 147-148).

Moški državljani v Atenah so pravi smisel življenja videli v ukvarjanju z javnimi zadevami. Želeli so sodelovati pri upravljanju države in se ukvarjati s politiko, medtem ko so na zasebno življenje gledali zviška, kot na nekaj, ker se dogaja v sferi nuje (Turza 1982, 102).

In prav v to sfero nuje se uvršča *oikos*, osnovna ekonomska (kmetijska) in družbena enota starih Grkov. Gre za gospodarsko enoto, ki poleg ljudi zajema vse, kar sodi zraven, in pri kateri je bilo močno poudarjeno lastništvo. Antični svet je bil v svojem bistvu svet privatne lastnine, pa naj je šlo za nekaj oralov ali za velikanska posestva rimskih senatorjev in cesarjev. Bil je svet privatne trgovine in privatnega rokodelstva, ki ga je povezovalo Sredozemsko morje (Finley 1987, 28).

V klasični dobi je bila dominantna družinska oblika avtokratsko gospodinjstvo kot blagovno-proizvodna enota (Turza 1982, 114). Preden pa povemo kaj več o njegovi organizaciji, je potrebno poudariti, da ne grščina, ne latinščina, nista poznali besede, s katero bi izrazili najpogostejši novoveški pomen besede družina.

Latinska *familia* je vključevala vse osebe, svobodne in nesvobodne, ki so spadale pod avtoriteto gospodarja doma, *pater familias*. Lahko je označevala tudi vse potomce skupnega prednika ali vso lastnino, ki je nekemu pripadala. *Pater familias* ni bil biološki oče, temveč avtoriteta nad domom, v kateri je rimsko pravo ločevalo tri elemente: *potestas* ali oblast nad otroki (tudi posvojenimi), otroki njegovih otrok in njegovimi sužnji, *manus* ali oblast nad njegovo ženo in ženami njegovih sinov ter *dominium* ali oblast nad njegovimi posestvi (Finley 1987, 18-19).

Gospodar je bil na vrhu piramide in edino on je bil svoboden. Aristotel v *Politiki* delitev dela v *oikos* opiše takole:

Vsako državo sestavljajo gospodinjstva. Tudi gospodinjstvo ima dele, ki ga sestavljajo. Popolno gospodinjstvo sestavljajo sužnji in svobodni ljudje. Osnovni in najmanjši deli gospodinjstva so gospodar in suženj, mož in žena, oče in otroci. (...) Veščino vodenja gospodinjstva sestavljajo trije elementi: prvi je oblast gospodarja nad sužnji, drugi je oblast očeta nad otroki, tretji pa oblast moža nad ženo. (1253 b, 1255 b, 7-13)

Povprečno antično gospodinjstvo so sestavljali starši, otroci in sužnji obeh spolov. Število sužnjev je bilo odvisno od bogastva družine, njihov status pa bi lahko primerjali s statusom, ki ga je pri kmetih imel vol, pri obrtnikih pa orodje. Na začetku, ko je prevladovala naturalna proizvodnja, so se vsi proizvodi trošili znotraj gospodinjstva. Kasneje, z razvojem trgovine, pa se je domača proizvodnja vse bolj prilagajala zahtevam tržišča (Turza 1982, 106).

Ta tričlenska razvrstitev je natančna bilanca kmečkega gospodarstva; gospodar nadzira in upravlja člane in posest skupnosti, ne glede na to, ali gre za ekonomsko ali osebno ali družbeno vedenje (Finley 1987, 19).

3.2 Bogastvo in brezdelje kot predpogoj za dobro življenje

Kuzmanić ugotavlja: „Aristotel seveda zagotavlja, da družina (in vas) vsekakor omogočata človeku življenje, preživetje, vendar pa – in zato pri politični teoriji in politiki nasploh gre – jim *polis* zagotavlja „dobro življenje“ (1995, 151).

Mnenje antike o bogastvu je bilo v bistvu nedvoumno in nekomplicirano. Bogastvo so imeli za nujno in dobro. Bilo je absoluten pogoj za dobro življenje in to je bilo v glavnem vse, kar je bilo mogoče o tem reči. V klasični dobi ni bilo veliko grških držav, v nobenem drugem obdobju antike pa prav nobene, ki bi omogočala revežem nepomembnega rodu igrati pozitivno in konstruktivno vlogo v političnem življenju. Jasno sodbo Grkov in Rimljanov o bogastvu je še krepilo prepričanje, da neodvisnost in brezdelje sodita med nujne pogoje za svobodo (Finley 1987, 35-40).

Za Aristotela je bil pogoj, da je človek svoboden, to, da ne živi pod prisilo drugega. Njegova predstava o življenju pod prisilo drugega pa se ni omejevala le na sužnje, ampak je zajemala tudi mezdne delavce in druge, ki so bili ekonomsko odvisni.

Delo za Grke ni bilo visoko na lestvici vrednot. Nasprotno, bilo je zelo daleč od dobrega. V Ksenofontovih Spominih na Sokrata lahko beremo o nekem Euteru, premožnem človeku, ki pa je v vojni bankrotiral. Ko je Sokrat videl, da je ostal brez sredstev za preživljanje, mu je svetoval, naj se zaposli pri kom, ki potrebuje nadzornika poslov na svojem posestvu. Taka služba bi mu zagotovila mirno starost. Euter pa mu je razburjeno odgovoril: „Teško bi jaz, Sokrat, prenesel takšno suženjstvo.“ (Turza 1982, 115). Znamenit je tudi odlomek iz dela *De officiis* rimskega državnika, govornika in pisca Marka Tulija Cicera (106-43 pr. n. š.):

Prvič, obsodbe vredni so tisti poklici, ki vzbujajo nejevoljo pri ljudeh: pobiralci pristaniških pristojbin in posojevalci denarja. Nespodobno in nizkotno zaposlitev imajo vsi, ki delajo za mezdo in ki so plačani za prestajanje navora in ne za spretnost; kajti v njihovem primeru so že same mezde poročstvo za njihovo suženjstvo. Za podle moramo šteti tudi tiste, ki kupujejo blago od trgovcev, da bi ga takoj spet prodali; saj ne bi imeli dobička, če ne bi v obraz lagali. (...) In vse rokodelce, ki se ukvarjajo z umazanimi rokodelstvi, kajti nobena delavnica ne more imeti na sebi ničesar, kar bi bilo primerno svobodnjaku. Najmanj vredna od vseh so tista rokodelstva, ki strežejo čutnim užitek: prodajalci rib, mesarji, kuharji, perutninarji in ribiči. (...) Toda od vseh reči, s katerimi si je mogoče pridobiti premoženje, nobena ni boljša od obdelovanja zemlje, nobena bolj donosna, nobena slajša, nobene ni, ki bi se bolj prilegala svobodnjaku (Finley 1987, 41-42).

Cicero ni nikjer odpravil nizkotnih poklicev, češ da so nepotrebni. Posojevalci denarja so bili v njegovem svetu prav tako nepogrešljivi kot prodajalci, rokodelci, dišavarji ali zdravniki. Zanimalo ga je edino vprašanje, kaj je z moralnim in družbenim statusom tistih, ki te poklice opravljajo. Ko govori o obdelovanju zemlje, je zadnje, kar je utegnil imeti v mislih, kmetovanje zaradi preživetja. Mislil je na zemljiškega gospoda. V antiki je zemljiška lastnina v dovolj velikem obsegu zaznamovala odsotnost vsakega poklica (Finley 1987, 54).

Oikos je bila prostor privatnosti, kjer se je v okviru družine, ki je bila hkrati podjetje, vršila proizvodnja. Med *oikos* kot področjem nuje in *polis* kot področjem javnega, enakosti in svobode, je bila stroga meja. Šele, ko je bilo v *oikos* poskrbljeno za sfero nuje, se je za svobodnega antičnega državljana začelo „dobro življenje“, iz katerega so bili seveda sužnji in ženske kot podjarmljeni člani *oikos* izključeni.

4 ŽENSKE V ANTIKI

Rimski biograf Kornelij Nepos je v 1. stoletju pr. n. š. v uvodu v svojo knjigo Življenja zapisal:

Mnogo stvari, ki med Grki veljajo za neprimerne in nedostojne, naši običaji dovoljujejo. Mar slučajno obstaja Rimljan, ki ga je sram svojo ženo peljati na večerjo ven iz svoje hiše? Se lahko zgodi, da gospodarica hiše ne vstopi v sprednje prostore, ki jih obiskujejo tujci in se ne pokaže pred njimi? V Grčiji ni tako: tam ženske sprejmejo povabila samo od družin, s katerimi so v sorodu in ostanejo umaknjene v notranjem delu hiše, ki se imenuje *gynaecium* in kamor je dovoljen vstop le najbližjim sorodnikom (Ferrero 2006).

Ta odstavek prikazuje nekaj značilnih razlik med ženskami v grškem in rimskem svetu. Med družbami v antiki je bila rimska najbrž tista, v kateri so, vsaj med višjim slojem, ženske uživale največjo družbeno svobodo ter pravno in ekonomsko avtonomijo.

Za Grke je bila ženska neodporna in prestrašena kreature, za katero je bolje, da se, če je le mogoče, zadržuje v notranjem delu hiše. Kot je zapisal Ksenofont, so ženske v večini grških *polis* živele od zelo skromnih odmerkov hrane, z le občasnimi priboljški. Vina sploh niso smele piti, ali pa so ga mešale z vodo, njihovi moški sorodniki pa so smatrali, da je pravilno, če molčijo in obdelujejo volno (Pomeroy 2002, 33).

Status grške ženske je bil komaj kaj boljši od suženjstva (Turza 1982, 105). Pri tem so dorske ženske, za razliko od jonskih, uživale več svoboščin, med Dorci pa so bili Špartanci najbolj napredni. Svoboda špartanskih žena je bila rezultat dorske tradicije in tudi družbene strukture, ki je vsakodnevno življenje ločevala po spolu.

4.1 Špartanke kot stroji za rojevanje

Najpomembnejša naloga špartanskih žensk je bilo rojevanje otrok. Šparta je bila neprestano v vojni in produkcija bojnikov je bila najvišja državna prioriteta. Likurgov zakon o pogrebih je prepovedoval izpisati ime umrlega na nagrobniku, razen v primeru moških, ki so umrli v boju, in žensk, ki so umrle pri porodu (Pomeroy 1994, 36).

Kljub vlogi proizvajalk otrok, ki so si jo delile z ostalimi ženskami v antiki, pa se je vloga špartanskih žensk precej razlikovala od njihovih vrstnic v drugih državah. Če ne drugega, so bile edine grške ženske, ki so bile dobro hranjene in so lahko pile vino. Bile so najbolj zdrave v vsej Grčiji. Študirale so muziko (glasbo, ples in poezijo) in prevzemale iniciativo pri izbiri seksualnih partnerjev. Njihova vloga v družbi še zdaleč ni bila pasivna. Ženske v Šparti so imele vpliv in tudi avtoriteto (Pomeroy 2002, 136).

4.1.1 Državno predpisan program za vzgojo deklet

Biološka vloga matere v reprodukciji je bila vsaj tako pomembna kot vloga očeta. Država je zato predpisala izobraževalni program za dekleta, katerega cilj je bil doseči njihovo dobro telesno kondicijo (Pomeroy 1994, 36).

Najzgodnejši dokazi, da je v Šparti obstajal državni program vzgoje deklet, segajo v arhaično dobo in se nadaljujejo do konca klasične dobe. V tem obdobju so deklice vzgajali, da bi postale matere, kakršne je Šparta potrebovala, ravno tako kot so dečke vzgajali, da bi postali vojaki.

Vzgojni program deklic ni bil tako naporen kot program dečkov. Ti so že zelo mladi morali zapustiti dom, da bi se naučili veščin preživetja, ki so jih potrebovali kot hopliti (pripadniki težko oborožene pehote). Cilj izobraževalnega sistema deklet pa je bil vzgojiti matere, ki bodo proizvajale najboljše hoplite in matere hoplitov. Ker so od vseh deklic pričakovali, da bodo postale enako dobre matere, je bil izobraževalni sistem uniformen, ni pa zahteval celodnevnega urjenja in nadzora, kot je to veljalo za dečke (Pomeroy 2002, 4).

Deklice so živele doma pri materah ter tako užile nekaj zasebnosti, za katero so bili prikrajšani njihovi moški vrstniki. Za razliko od Atenčank so jedle prav tako kvalitetno hrano kot dečki. Gospodinjska opravila in izdelava oblek so bila prepuščena ženskam manjvrednih razredov, državljanke pa so se ukvarjale z gimnastiko, glasbo, upravljanjem gospodinjstva in vzgojo otrok (Pomeroy 1994, 36).

Tako kot mnogo deklet v modernih zahodnih družbah, so se špartanska dekleta lahko posvečala izobrazbi vse do svojega osemnajstega leta, ko so se - precej pozneje kot njihove vrstnice v Atenah - poročile. Čeprav za to ni neizpodbitnih dokazov, lahko sklepamo, da so imele dovolj časa, da so se - v popolnoma ženskem okolju - naučile brati in pisati ter se ukvarjale z glasbo, plesom in poezijo. Tudi iz anekdot o špartanskih materah, ki so svojim sinovom pošiljale pisma in jih rotile, naj bodo hrabri, lahko sklepamo o pismenosti špartanskih žensk. Ker so se fantje v tem obdobju ukvarjali predvsem z učenjem vojaških veščin, ne moremo trditi, da so bili (v nasprotju z Atenami) deležni boljše izobrazbe od deklet. Zato je bil kulturni nivo žensk v Šparti kaj lahko višji od moškega (Pomeroy 2002, 8).

Špartanske ženske so spodbujali, da so v javnih govorih hvalile hrabre vojake in žalile strahopetce in samske moške. To je bilo v nasprotju z mišljenjem Aristotela, ki je v Politiki zapisal, da je za žensko najbolje, če je tiho in se popolnoma podredi moškemu:

Duša ima nad telesom oblast gospodarja nad sužnjem, razum nad nagonom pa oblast, ki se ki se lahko primerja z ustavno in kraljevsko. (...) Ob tem je moški glede na žensko po naravi boljši, ona pa slabša, zato on vlada, ona pa se podreja (1254 b, 10).

Skoraj petsto let za Aristotelom je Plutarh zapisal, da naj bil ženska govorila le svojemu moži ali preko svojega moža (Pomeroy 2002, 9). Očitno to za Špartanke ni veljalo.

4.1.2 Športna vzgoja in z njo povezana golota

Še največ dokazov, tako pisnih kot arheoloških, obstaja o športni vzgoji špartanskih žensk. Ukvarjanje Špartank z atletiko je bilo edinstveno v vsej Grčiji. Veliko ženskih športnih aktivnosti je bilo povezanih z verskimi festivali, ki so častili ženska božanstva.

Športna vzgoja žensk je bila prav tako obsežna kot vzgoja moških. Podobno kot moški so se ukvarjale s tekom, rokoborbo in metanjem diska ter kopja. Jahale so konje, vozile konjske vprege in se udeleževale konjeniških prireditev (Pomeroy 2002, 19).

Špartanske ženske so se oblačile njihovemu življenjskemu slogu primerno. Nosile so dorski peplos, dolgo obleko s prerezanim krilom, ki je razkrival stegna in omogočal svobodo gibanja. To je bilo nemogoče za ženske, oblečene v jonski hiton (Pomeroy 1994, 36). Ne samo, da so špartanske ženske nosile peplos, ki je razkrival stegna. Redno so telovadile popolnoma gole. Tudi zrele, starejše in noseče ženske so vadile gole. Grška beseda *gymnos* namreč pomeni „gol“. Kot piše Sarah B. Pomeroy v knjigi Špartanske ženske (Spartan Women), si žensko goloto v Šparti lahko razlagamo v religioznem smislu kot del verskih obredov, kot erotično stimulacijo ali preprosto kot nujo za doseganja boljših športnih izidov (2002, 25).

Dekleta, ki so tekmovala na herajah, grškem prazniku, ki so ga kraljici bogov Heri v čast vsaka štiri leta praznovali v Argosu in ob tem na stadionu poleg svetišča priredili tekmovanje v atletiki, so desno naramnico peplosa spustile tako, da so razgalile desno dojko. Tako oblačilo je bilo značilno samo za to tekmovanje. Z veliko verjetnostjo lahko domnevamo, da je bila večina atletinj na tem festivalu prav Špartank (Pomeroy 2002, 26).

Tako grški filozof Platon (427-347 pr. n. š.) kot njegov naslednik Aristotel se pritožujeta, da kljub telesni vzgoji Špartanke niso bile nič boljše od žensk v ostalih grških mestih, ko so morale braniti svojo državo. Ko so Tebanci leta 369 pr. n. š. vdrl v Šparto, so prestrašene ženske reagirale panično, saj je bilo to prvič, da je kdo vdrl v njihovo državo (Pomeroy 2002, 16).

Slika 4.1 Špartanka

Vir: Pomeroy 2002, 13

Ob poroki so Špartanke zaključile z izobraževanjem, ki ga je nadzorovala država. Nekatere so tudi po tem uspele ostati v dobri telesni kondiciji.

4.2 Atenčanke izključene iz „kluba državljanov“

V 6. stoletju pr. n. š. je Solon uzakonil razliko med dobro žensko in vlačugo. Odpravil je vse vrste prodaje otrok v suženjstvo, z eno samo izjemo: pravico moškega skrbnika da v suženjstvo proda neporočeno žensko, ki je izgubila nedolžnost. Njegova obsežna zakonodaja je urejala mnoge plati življenja v Atenah, tudi praznovanja, žalovanja, oblačila in druge stvari, ki jih je ženska lahko s seboj prinesla v zakon. Odrejala je hrano, pijačo in gibanje atenskih državljanek. Solonovi zakoni so imeli zelo velik vpliv na življenje Atenčank tudi v klasični dobi in čeprav se na prvi pogled zdijo antifeministični, je bil njihov dejanski cilj odpraviti spore med moškimi in utrditi novoustanovljeno demokracijo. Ženske so bile stalen vzrok trenj med moškimi in Solon je problem rešil tako, da jih je umaknil iz javnosti in omejil njihov vpliv (Pomeroy 1994, 57).

Atenske ženske niso imele nobenih političnih pravic. Niso smele govoriti ali voliti v ekleziji, se udeleževati skupščinskih razprav, opravljati državno službo ali biti porotnice na sodišču (Just 1991, 13). Skratka, ženske niso bile državljanke Aten, kot so ta izraz pojmovali stari Grki. Državljanstvo je pomenilo biti polnopraven član *polis*. Vsaka *polis* je imela za pridobitev državljanstva svoj ustavni red in pogoje, državljanstvo pa je bila posebna pravica omejenega števila prebivalcev. Običajen pogoj za državljanstvo je bil, da sta oba starša polnopravna državljana in zakonito poročena.

Nobena grška država ni vključevala žensk v politiko – in tako je bilo praktično povsod, vsaj do 20. stoletja. Vendar je v Atenah potrebno to še posebej poudariti, kajti politika je tam pomenila nekaj veliko bolj širokega, kot pod tem pojmom razumemo danes. Tisti, katerih prisotnost je bila potrebna za obstoj države, bili pa so izključeni iz vladanja, ki torej niso bili državljeni v pravem pomenu besede, so bile tudi ženske in otroci.

Ekskluzivnost državljanstva se je v 5. in 4. stoletju pr. n. š. še povečala. Perikles je predlagal zakon, po katerem so bili atenski državljeni lahko samo tisti, katerih oče in mati sta bila rojena v Atenah. V 4. stoletju pr. n. š. je postalo tudi protizakonito, da bi se ne-Atenci poročali z Atenci. Kazen za prekršek je bilo suženjstvo in zaplemba imetja.

Gotovo so se nekatere ženske v Atenah zavedale javnih zadev. Morda so o tem doma z njimi govorili njihovi možje. Morda so imele nekatere tudi vpliv na politične odločitve svojih mož. Poznan je primer Periklesove ljubice Aspazije. Vendar je njen domneven vpliv povzročil vsesplošno zgražanje in posmehovanje. Politika, ki je tako okupirala Atence, ni bila pravo mesto za ženske.

Ženska oblika besede državljan (*polis*) se pojavlja, vendar v glavnem le takrat, kadar je treba razlikovati mater, ženo ali hči atenskega državljana od druge ženske. V tem primeru so uporabljali besedo *aste*, kar bi lahko prevedli kot „meščanka“.

Kot „klub državljanov“, katerega člani so si delili upravljanje države, je atenska *polis* izključevala ženske. Kot skupnost, tesno povezana s sorodstvenimi vezmi in religijo, pa je družba ženske vključevala skozi večinoma bilateralen sistem dedovanja, kot kanale, skozi katere so se med moškimi prenašale ekonomske, religiozne in, najpomembnejše od vsega, politične pravice.

Udeležba atenskih mater, žena, sester in hčera je bila pomembna za religiozno življenje mesta. V tem pogledu so žene atenskih državljanov tvorile prav tako ekskluzivno skupino kot njihovi možje. Le one so namreč lahko prisostvovala velikemu ženskemu festivalu tezmoforije. Ob koncu 5. stoletja pr. n. š. je bila prisotnost ženske na tem festivalu pravno veljaven dokaz, da je polnopravno poročena z atenskim državljanom, ki uživa vse politične pravice. Ženske sužnje, žene metojkov in tujcev, konkubine in kurtizane, se tega festivala niso smele udeležiti.

Čeprav ženske niso bile državljanke, je bila ohranitev atenske *polis* kot skupnosti državljanov odvisna od pravil, ki so ženske upoštevali in jih vključevali v uradno zgradbo družine in države. V tem pogledu so bile ženske prav tako del države kot moški. Na eni strani so bile izključene iz aktivne udeležbe pri posvetnih državnih poslih, po drugi strani pa so bile vključene v strukturo *polis* kot potrebni člani za njegovo nadaljevanje (Just 1991, 23).

4.2.1 Vzgoja deklic v tihe in podložne državljanke

Poroka in rojevanje zakonitih dedičev *oikos* sta veljala za najpomembnejša cilja in izpolnitev poslanstva atenskih državljank. Za izpolnitev te svoje vloge pa niso bile, za razliko od Špartank, deležne nobene državne vzgoje.

Atenski dečki so se učili branja in pisanja, še bolj pomembno pa je bilo, da so obvladali veččine govora, razpravljanja in tudi gledališča. Kot predmeta sta bila najpomembnejša muzika in telesna vzgoja. Mladi Atenci so se učili tudi lepega vedenja in modrosti. Na splošno je bila moralna vzgoja pri Grkih bolj pomembna od same izobrazbe (Turza 1982, 105).

Atenske deklice pa niso hodile v šolo. Skromna in dobro vzgojena mlada Atenčanka je bila pač večino časa skrita pred očmi javnosti. Veščin, ki jih je potrebovala kot odrasla ženska, se je naučila doma, od matere in drugih žensk. Oblečena v dolge obleke, ob igri s punčkami in malimi živalmi, se je naučila skrbno opravljati naloge v gospodinjstvu. Kvalitete, ki so jih občudovali pri ženskah, so bile pravo nasprotje tega, kar so učili dečke. Deklice so morale postati tihe in podložne ter se odreči užitkom, ki

so bili dostopni moškim. Ker ženske niso sodelovale pri vodenju države, tudi ni bilo razlogov, da bi se opismenile, čeprav se nekatere so (Pomeroy 2002, 3-5).

4.2.2 Odrasle ženske pod stalnim skrbništvom

Atenski zakon je na žensko gledal kot na otroka, zato je tudi odrasla ženska imela status mladoletne osebe. Moški je postal polnoleten pri osemnajstih letih, ženska pa nikoli. Vedno je bila podrejena skrbniku. Ni bila pravno sposobna oseba oziroma avtonomno bitje, ki odgovarja za svoja dejanja in lahko zastopa lastne interese. Ni mogla skleniti nobene, še tako nepomembne pogodbe, se sama zagovarjati pred sodiščem ali se odločati, s kom bo stopila v zakon.

Grška beseda za skrbnika - *kyrios* - pomeni dobesedno imeti moč oziroma avtoriteto nad nekom. *Kyrios* je skrbel za splošno dobrobit ženske, za njene interese ter jo zastopal v pravnih zadevah ali zadevah, iz katerih so izhajale pravne posledice. Od teh je bila še najpomembnejša poroka.

Skrbnik ženske je bil najprej njen oče, če ta ni bil več živ, pa očetov brat ali stari oče po očetovi strani. Po poroki je skrbnik postal njen mož. Če je ovdovela ali se ločila, je prišla pod zaščito starega skrbnika in če je bilo le mogoče, jo je ta še enkrat zaročil. Če je bila noseča s svojim preminulim možem, je do rojstva ostala pod skrbništvom moževega dediča. Če je ostala vdova z mladoletnimi sinovi, je lahko ostala v gospodinjstvu svojega pokojnega moža pod zaščito skrbnikov njenih sinov, dokler ti niso postali polnoletni. Če pa so bili sinovi že polnoletni, so lahko njeni skrbniki postali oni.

Po zakonu je bilo torej ženski onemogočeno uveljavljati svoje pravice in delovati kot odrasla oseba. Zakon je prav tako predvideval, da je atenska ženska vedno nameščena v krogu družine oziroma *oikos*, pod skrbništvom gospodarja. Vsaka sprememba v statusu ženske zaradi poroke, ločitve ali vdovstva, je kot posledico imela spremembo njenega skrbnika in tudi gospodinjstva oziroma *oikos*. Ali je odšla v novo *oikos*, ali pa se je vrnila v svojo rodno *oikos*. Ne samo njena družbena vloga, temveč tudi njena pravna identiteta, je bila vezana na njeno družino. Vedno je bila članica *oikos* in vedno pod skrbništvom moškega, ki je bil gospodar *oikos* (Just 1991, 26-27).

4.3 Rimske matrone

Prav tako kot v Grčiji sta bila poroka in materinstvo tisto, kar so tradicionalno pričakovali od žensk iz dobro stoječih rimskih družin. Vendar so časi, ko je rimska ženska živela pod stalnim skrbništvom in bila podrejena moškemu od rojstva do smrti – možu, očetu, moževemu očetu ali drugemu skrbniku – pripadali oddaljeni antiki (Ferrero 2006).

4.3.1 Pater familias odloča o življenju in smrti

Razlog, zaradi katerega je morala biti ženska v zgodnjem Rimu pod stalnim skrbništvom, je bilo prepričanje, da je zaradi svojega spola šibka in lahkomiselna (*infirmitas sexus* in *levitas animi*). V otroštvu je bila ženska pod skrbništvom najstarejšega moškega potomca v njeni družini, *pater familias*. Njegova moč je bila brez primere v grških zakonih, saj je dobesedno odločal o življenju in smrti vseh v družini, lahko pa jih je prodal tudi v suženjstvo. Tudi moški sinovi so bili pod jurisdikcijo *pater familias*, vendar so se ti ob njegovi smrti emancipirali, skrbništvo hčerke pa je prevzel najstarejši moški sorodnik po moški liniji, razen, če *pater familias* skrbnika ni drugače določil v svoji oporoki.

Skrbništvo nad ženskami je bilo pravno v veljavi vse do časa cesarja Dioklecjana, ki je vladal do leta 305 n. š., vendar je pomen te institucije počasi bledel. Skrbnik je moral biti prisoten le pri pomembnejših transakcijah, pisanju oporoke ali prodaji sužnja, vendar je ženski lahko sodišče potrdilo transakcijo tudi, če se skrbnik s tem ni strinjal, lahko pa je izsilila tudi, da so ji dodelili drugega skrbnika (Pomeroy 1944, 150-151).

Običajno je hčerki pripadla ženska različica očetovega imena, kar je bilo lahko nerodno, če se je oče odločil obdržati dve hčerki, ki sta tako imeli enako ime. Rimljani so problem rešili tako, da so imenom hčera dodali priponke starejša in mlajša (*maior* in *minor*), v družinah z več hčerami pa so pred imena dodali vrstilne števnike (npr. Claudia Tertia in Claudia Quinta) (Pomeroy 1994, 165).

4.3.2 Bogata Rimljanka osvobojena rutinskih opravil

Bogata rimska ženska je igrala različno vlogo žene in matere kot njena vrstnica v klasičnih Atenah. Bogastvo Rimljanov je bilo veliko večje in imeli so ne samo več, temveč tudi boljše usposobljene sužnje. Naloge, ki so jih v Atenah opravljale žene bogatih državljanov, so v Rimu opravljale sužnje. Ne glede na to pa je odgovornost za upravljanje hiše ležala na ramenih rimske matrone in čeprav je bila njena naloga bolj nadziranje sužnjev, je morala znati presti in tkati. Vendar rimska ženska nikoli ni bila gospodinja kot atenska. Medtem ko je grška ženska sedela odrezana od sveta v notranjih predelih hiše, je Rimljanka spremljala svojega moža na večerno zabavo. Osvobojena rutinskih opravil v gospodinjstvu je dobro vzgojena rimska ženska hodila po obiskih, nakupovala, se udeleževala festivalov in nadzorovala izobraževanje svojih otrok.

Ženska višjega sloja je bila dovolj kultivirana, da se je lahko vključila v intelektualne debate moških. Ko so v rimskih družinah, kjer so najprej na grško kulturo gledali z nezaupanjem, odprli vrata literaturi, znanosti in helenistični filozofiji, ženske za to niso bile prikrajšane. Veliko dam se je v zadnjih dveh stoletjih republike naučilo plesati in peti, poleg tega pa so se učile tudi grško, brale knjige in študirale filozofijo.

Malo je znanega o izobraževanju deklic. Tudi za hčerke revnih plebejcev ni bilo nenavadno, da so obiskovale osnovno šolo v Forumu. Tako hčerke kot sinovi bogatih družin pa so imeli privatne tutorje. Za razliko od dečkov pa deklice niso študirale filozofije in retorike izven doma, saj so bile ponavadi že poročene, ko so bili dečki še deležni višjega izobraževanja (Pomeroy 1994, 169-170).

Ko je Rim postal vodilna sila v Sredozemlju in še posebej v v zadnjem stoletju republike, so ženske, razen manjših, bolj formalnih kot vsebinskih omejitev, dosegle pravno in ekonomsko neodvisnost, torej stanje, ki je predpogoj za družbeno in moralno enakost.

Vlada se je v kritičnih obdobjih velikokrat uradno obrnila na velike dame Rima in jih prosila za pomoč pri nevarnostih, ki so grozile mestu, ali pri javnih zadevah. Ženske so zbirale denar ali v slovesnih verskih ceremonijah prosile za naklonjenost bogov. Zato so se Rimljanke vedno zelo zanimale za javne zadeve (Ferrero 2006).

Emancipirana in spoštovana rimska ženska pa je bila kljub temu ujeta v dva svetova. Na eni strani se je zaradi izjemnega bogastva, ki ga je bilo v Rimu treba razkazovati, in pragmatizma, ki je dovoljeval ženskam, da so vodile posle, medtem ko so bili moški v vojski, bogata aristokratinja lahko igrala visoko politiko ali predsedovala literarnim salonom. Po drugi strani pa so bile legende o časih ustanovitve Rima in zgodnje republike večno žive. V času pozne republike in zgodnjega imperija so se jih posluževali celo v propagandne namene. Zato so tudi od emancipiranih in spoštovanih žensk zgornjega sloja pričakovali, da bodo znale presti in tkati, kot v časih, ko je bil Rim še mlad (Pomeroy 1994, 149).

5 POROKA IN DOTA

Zveza med poročenima moškim in žensko v antiki ni bila ljubezenska zgodba. Ženska je večinoma veljala za neenakopravno in nižje bitje, zato po splošnem prepričanju ni bila sposobna tako subtilnega odnosa, kot je ljubezen.

Ideal ljubezni, za katerega danes smatramo, da je najpomembnejši za normalno funkcioniranje družinskih odnosov, se je starim Grkom zdel nenaraven. Odnos do žensk je morda še najbolj opisal največji atenski govornik Demosten (384-322 pr. n. š.), ki je dejal, da imajo moški hetere („ženske družabnice“) zaradi zadovoljstva, sužnje, da jih negujejo, in žene, da jim rojevajo zakonite potomce.

Poroke so se v antiki torej sklepale zaradi rojevanja zakonitih potomcev in ne zaradi čustvene naklonjenosti vpletenih. Svobodna volja mladoporočencev tu ni igrala nobene vloge. Bistvena je bila volja staršev (Turza 1982, 104-107).

5.1 Nevesta postane lepilo za zvezo moških

Odnos do žensk in s tem tudi do poroke in dote pa je bil v zgodnjih grških kulturah, opisanih v poeziji Homerja in Hezoida (ustvarjal ok. 700 pr. n. š.), bistveno drugačen od odnosa do žensk v klasični Grčiji. Kot v svoji razpravi opisuje Hans Van Wees, je v bronasti dobi prevladovala tekmovalna narava dvorjenja. Uspešnemu snubcu ni pripadla samo seksualno privlačna partnerka, pač pa tudi prestiž, da si je uspel pridobiti žensko kot nagrado v odprtem boju s svojimi vrstniki. Ponavadi uspešen snubec ni bil najmočnejši, najhitrejši in najhrabrejši, pač pa tisti, ki je prinesel najdragocenejša darila nevesti in predvsem njeni družini.

Medtem ko je ženska moškemu služila kot trofeja in kot sredstvo za razkazovanje bogastva, je svojemu očetu in bratom služila kot sredstvo za pridobivanje bogastva. Poročni dogovori v zgodnji Grčiji so, kot tudi v številnih drugih družbah tistega časa, vključevali različne oblike izmenjave daril med družinama ženina in neveste. Znanstveniki imajo različne poglede na to, ali so ta darila za nevesto predstavljala neke vrste doto, večina pa se strinja, da so ženinova darila predstavljala plačilo za nevesto.

Izmenjava daril ni bila nujno uravnotežena. Homer in Hezoid posvečata veliko pozornosti vrednosti ženinovih daril, zelo malo pa govorita o darilih nevestine družine.

„Stari zakoni so preveč enostavni in barbarski, saj so nekoč Heleni stalno nosili orožje in drug od drugega kupovali žene,“ je v Politiki zapisal Aristotel (1268 b, 52). S tem je mislil na darila, ki so jih snubci ponujali nevestini družini. Ta običaj je opisan samo v epskih pesnitvah, ne pa tudi v zakonih, kar pomeni, da je do zgodnjega 6. stoletja pr. n. š. izumrl. To kaže na bistvene spremembe v odnosu do žensk in poroke, ki jih zelo dobro ilustrira zgodba grškega zgodovinarja Herodota (ok. 490-ok. 425 pr. n. š.) o dvorjenju Agaristi iz leta 570 pr. n. š..

Na prvi pogled zgodba spominja na tekmovalno dvorjenje v slogu epskih pesnitev, saj se je trinajst snubcev iz vse Grčije zbralo, da bi se borilo za Agaristino roko. Obstajajo pa bistvene razlike. Snubcev ni pritegnila Agaristina lepota, ampak prestiž njenega očeta Klejstena, tirana iz Sikiona, ki mu je ugled zrasel po zmagi na tekmovanju konjskih vpreg na olimpijskih igrah. Klejsten je poslal vabila snubcem, ki pa s seboj niso prinesli dragocenih daril. Nasprotno, nevestin oče jim je plačeval velike količine vina in hrane ter jih v svoji hiši gostil celo leto, neuspešne kandidate pa na koncu zasul z darili, ki so služili kot kompenzacija za njihovo razočaranje in izgubljen čas. Snubcev Klejsten ni presojali po njihovem bogastvu ali borilnih sposobnostih, pač pa po njihovih atletskih, retoričnih in drugih veščinah, ki so jih lahko pokazali v gimnaziju in na simpozijih.

Ne glede na to, ali je zgodba resnična ali ne, odraža bistvene aspekte poroke, kot so jo dojemali v klasični dobi. Nevesto so smatrali le za malo več kot lepilo, ki je držalo skupaj zvezo moških. Njene osebne lastnosti so imele mnogo manjši pomen kot lastnosti njenih moških sorodnikov. Družine epskega sveta so se v primeru poroke obnašale, kot da so na tekmovanju, nemalokrat sovražni odnosi pa so se le delno zgladili z izmenjavo daril. To dojemanje družbene strukture je značilno za družbe pred ustanovitvijo države. Pri poročnih pogajanjih družin v arhaični in klasični Grčiji pa je bil poudarek na radodarnosti tistega, ki je oddajal hčerko, in bližini vseh moških, ki so bili udeleženi pri dogovorih. Sprememba poročnih navad je sovpadala s procesom formiranja držav v 7. stoletju pr. n. š..

Sprememba statusa žensk je bila ob tem dramatična. Od objektov živahnega tekmovanja in vira prihodkov v obliki daril za svojo družino so postale anonimne lutke pri oblikovanju zavezništev, katerih dote so predstavljale ogromno breme njihovi družini. Njihove osebne kvalitete pri tem niso igrale skoraj nobene vloge. Moški, zaljubljen v lastno ženo, je veljal za čudnega. Seveda so grški moški še naprej visoko cenili telesno lepoto, vendar ne pri ženah, temveč pri ljubimcih – dečkih, kurtizanah in prostitutkah.

5.2 Šparta: poroka 18-letnice z vrstnikom

V Šparti so spodbujali poroko kot najbolj zaželen odnos med moškim in žensko, iz katerega naj bi se rojevali otroci. Samski moški so bili zasmehovani, imeli pa so tudi manjše zakonske pravice. Niso se na primer smeli udeleževati gimnopedije, festivala mladine, na katerem so dekleta in fantje vadili goli. Morda so se samski moški raje odločili za „neproduktivne“ spolne stike z dečki in se niso spuščali v spolne odnose z ženskami, katerih namen je bila reprodukcija. Prepoved udeležbe na enem glavnih festivalov je bila kazen države za tako vedenje (Pomeroy 1994, 37).

Špartanci so si zakonske partnerje izbirali na več načinov, od katerih so bili nekateri podobni običajem v ostalih *polis*, drugi pa so bili izvorni. Prvi so bili vezani na sistem *oikos*, njihov cilj pa je bil nadaljevanje posamezne družine. Drugi običaji so temeljili na družbeni ideji enakosti, cilj pa je bila proizvodnja otrok za dobro države. Ekonomski aspekti poroke in privatne lastnine so se v tem primeru umaknili skrbi za skupno dobro, pri izbiri partnerja pa je za vzpodbudo poskrbela država (Pomeroy 2002, 39).

5.2.1 Posojanje žene

Iz Ksenofontovih opisov je razvidno, da sta se oba sistema v začetku 4. stoletja pr. n. š. prekrivala (Pomeroy 2002, 39). Ob sistemu *oikos* so za dobrobit družbe spodbujali „oddajanje oz. posojanje žena“ (wife-sharing) za namene reprodukcije. Mnogi atenski pisci poročajo o posojanju žena med Špartanci, ko je mož posodil ženo drugemu moškemu, ker je ta potreboval dediča za svoje posestvo. Očitno je ženska lahko sodelovala pri dogovorih, ali bo - ob svojem možu - spočela tudi otroka z drugim partnerjem. To prakso bi zato lahko imenovali tudi „podvajanje mož oz. moških partnerjev“, če na vse skupaj pogledamo z ženskega stališča. Bila je edinstvena v grškem svetu in je nedvomno pripomogla k slovesu Špartank kot živahnih žensk.

Ksenofont navaja, da je Likurg uzakonil nasprotno od drugod uveljavljenega obnašanja takoj po poroki, ko so se možje lahko neovirano predajali spolnim odnosom s svojimi ženami. Možem v Šparti je moralo biti nerodno, če jih je kdo videl, da so obiskali svojo ženo. Tako so bili odnosi redkejši in bolj strastni, naraščaj pa živahen kot poželenje mladoporočencev.

Ob tem je Likurg moškim odvzel pravico, da bi se poročali, kadar bi hoteli. Ukazal jim je, da morajo to storiti v najboljših letih, ker naj bi bilo to najbolje za proizvodnjo otrok. Špartanka se je ponavadi poročila, ko je bila stara 18 let, z vrstnikom, s katerim sta se že od otroštva videvala gola med vadbo na festivalih. Ker je bil zakon tajen, dokler ženska ni zanosila, nevesta nekaj časa ni spremenila kraja bivanja. Moški je moral do 30. leta živeti s svojo vojaško skupino, tako da pari vsaj dvanajst let niso živeli skupaj, ženi pa se ni bilo treba prilagajati moževi osebnosti. To seveda ni veljalo v primerih, ko je bil ženin starejši in ni bil več v vojski. Vendar tudi takrat moški v Šparti ni popolnoma obvladoval ženske (Pomeroy 2002, 40-44).

Vzgoja otrok in upravljanje doma je bilo večinoma na ramenih žensk, ki so čustveno in tudi erotično ponavadi ostale navezane na druge ženske. Plutarh poroča, da so bile erotične vezi med starejšimi in mlajšimi ženskami v Šparti pogoste (Pomeroy 2002, 29).

Če se je vseeno zgodilo, da se je star moški poročil z mlado žensko, je Likurg zahteval, da starejši mož pripelje v hišo moškega, katerega telo in duh je občudoval. Ta

moški je potem zaplodil otroke z njegovo ženo. Po drugi strani pa je v primeru, ko mož ni želel imeti spolnih odnosov s svojo ženo, želel pa si je otrok, uzakonil, da si lahko izbere žensko, ki je bila že mati otrok drugega moškega. Če je uspel prepričati njenega moža, je lahko imel otroke z njo. Ženske so v tem primeru pripadale dvema *oikoi*, otroci, rojeni iz takšne zveze pa niso mogli zahtevati udeležbe pri delitvi premoženja zakonitega moža njihove biološke matere. Spadali so v *oikos* svojega biološkega očeta, biološke matere pa niso imele nobenih pravic v zvezi z njimi, razen, če jih nista z zakonitim možem posvojila. V tem primeru je otrok lahko dedoval tudi po možu svoje biološke matere (Pomeroy 2002, 40-41).

5.2.2 Prepoved poroke za sestre strahopetcev

Kljub selekciji z detomorom takoj po rojstvu in režimom vzgoje, ki je zagotavljal le preživetje najmočnejših, se je v Šparti zgodilo, da je bilo moškega kdaj strah. Najverjetneje je šlo v takih primerih za mlade moške, ki so sodelovali v svoji prvi resnejši bitki. Strahopetcem so prepovedali reprodukcijo in jih izključili iz družbe. Še več, poroko so prepovedali celo sestram takih moških, verjetno le tistim, ki so bile še samske. Izločitev sester strahopetcev iz reprodukcijske verige in ugled poročenih žensk, ki so bile blagoslovljene z dobrimi otroki, kaže na to, da so Špartanci verjeli, da je bila mati več kot le plodno polje za očetovo seme in da je tudi ženska prispevala h kvalitetam naraščaja (Pomeroy 2002, 37).

5.2.3 Poroka z ugrabitvijo

Špartanske poročne navade so bile v primerjavi z ostalo Grčijo nenavadne, čeprav je bil osnovni vzorec - poroka z ugrabitvijo – poznan tudi drugod. Novejša verzija tega običaja je bila, da so mlade moške in ženske zaprli v temno sobo, vsak moški pa je odpeljal domov žensko, ki jo je ujel. Drug, bolj pogost način je bil, da je ženin na skrivaj odnesel nevesto. Poroka v tem primeru ni bila demonstracija sile, ampak simbolična upodobitev predhodne zaroke.

Ženska se je za poroko oblekla v moška oblačila, lase pa si je na kratko postrigla. Morda je to simboliziralo njen vstop v nov način življenja, ali pa se je, kot pravi psihoanalitična interpretacija, ženin zmožel bolj sproščeno obnašati do ženske, ki je bila oblečena in postrizena kot moški, saj je bil navajen na homoseksualne odnose v vojski.

Moški je po poroki šel živeti v svojo vojaško skupino, ženo pa je obiskoval na skrivaj. Špartanski zakon je bil pravzaprav neke vrste poskusni zakon, da bi se ugotovilo, če je ženska sposobna zanositi. Če se to ni zgodilo, je zakon – ki je bil dotlej skoraj popolna skrivnost – enostavno postal nič, brez javnega ponižanja. Ženska se je lahko ponovno poročila, z upanjem, da bo svojo plodnost dokazala v zvezi z drugim moškim (Pomeroy 1994, 38).

5.2.4 Likurg prepove doto

Likurg je prepovedal doto, vendar so jo do konca 5. stoletja pr. n. š., če ne že prej, Špartanci spet uvedli.

V idealni Šparti, kjer so vsi moški uživali enak status, bi tudi ženske morale dobiti vse enako doto. Ker Špartanci niso posedovali dragocenih kovin, osebnih sužnjev in drugega premoženja, so lahko dekleta za doto dobile bolj malo, razen zemlje ali konjev. Verjetno v Šparti določeno obdobje res niso poznali dote, ki je bila bolj značilna za tiste predele Sredozemlja, kjer so moški obdelovali zemljo. V takih družbah je bilo žensko delo podcenjeno. Na žensko so gledali kot na breme, zato je moral oče bodočemu možu prispevati za njeno vzdrževanje. V Šparti pa ženske niso pomenile ekonomskega bremena, saj je sistem klerosa, ko je država vsakemu Špartancu dodelila enak kos zemlje, poskrbel za njihovo osnovno vzdrževanje (Pomeroy 2002, 83-84).

Prav tako ni dokazov, da bi se v Šparti nad deklicami izvajal sistematičen detomor. Zdi se verjetno, da so zato, ker v Šparti ni bilo denarja, ženske pa so lahko posedovale lastnino, deklicam lažje preskrbeli doto. Gotovo pa so se razmere spremenile proti koncu 5. stoletja pr. n. š., ko je bil sistem klerosa v zatonu, drage kovine in drugi vredni predmeti pa so se začeli akumulirati v privatnih rokah. Ksenofont opisuje Špartance kot previdne, če že ne preračunljive pri izbiri partnerja in načrtovanju družine. Herodot opisuje očete, ki so se dogovarjali za poroko svojih hčera. Nasprotna temu so poročila Hermipusa iz poznega 3. stoletja pr. n. š., da so si za ženitev godni Špartanci partnerje našli na slepo, v temni sobi, in da so bile Špartanke brez dote. O odsotnosti dote bi lahko sklepali tudi iz opisov poroke z ugrabitvijo. Vendar so ideali o enakosti Špartancev postali žrtev očitnega prihoda privatne lastnine. Moški, ki so bili zaročeni z Lisandrovimi dekleti, so skušali prekiniti zaroko, ko so odkrili, da je bil Lisander reven. Iz tega lahko sklepamo, da je bil njihov glavni cilj poročiti se z bogato žensko in da njene vrline niso bile na prvem mestu (Pomeroy 2002, 45).

5.3 Atene: poroka petnajstletnice z enkrat starejšim moškim

Atenska nevesta je bila v slabšem položaju kot špartanska. Ponavadi ni bila stara niti petnajst let, poročila pa se je s tujcem, ki je bil star skoraj še enkrat toliko kot ona (Pomeroy 2002, 44). Ob tem so moški v klasični Grčiji povprečno živeli 45, ženske pa 36 let. V zakonu so rodile povprečno štiri do pet otrok, od katerih so preživeli trije (Pomeroy 1994, 68). Nevesta se je preselila v novo hišo in skorajda ni več videla svojih starih prijateljev in sorodnikov.

Smrt mladega dekleta je v Atenah pogosto vzbudila žalovanje, ker ni izpolnila namenjene ji vloge žene in matere. Kljub prepričanju, da ženska sreča leži v poroki in materinstvu, ter da so samske ženske ali tiste brez otrok žrtve zle usode, pa so se Atenci natanko zavedali, da pomen in namen poroke ni v osebnem zadovoljstvu žene ali moža

(Just 1991, 40). Poroka v Atenah je temeljila na sistemu *oikos*, cilj pa je bil nadaljevanje posamezne družine in njeno gmotno blagostanje (Pomeroy 2002, 39).

Na splošno v Grčiji poligamija ni bila v navadi, v Atenah pa niti ni bila dovoljena (Howatson 1998, 440).

5.3.1 Za poroko odgovoren skrbnik ženske

Družbena in moralna odgovornost skrbnika je bila, da se dogovori za poroko dekleta, ki je bilo pod njegovim nadzorom (Just 1991, 40). Kot branilec njene časti jo je oddal z „aktom *engye*“, ki je pomenil izročitev hčerke enega moža sinu drugega moža. Za poroko se je najraje dogovoril z nekom, ki mu je bil podoben v pogledih na življenje in obnašanju, ali pa je bil v sorodu z njim. V klasični dobi je bil ta ritual nerazdružljivo povezan z idejo legitimnosti in državljanstva.

V Atenah je bilo zakonsko določeno, da je treba pred poroko uradno skleniti zaročni sporazum, ki mu prisostvujejo priče na obeh straneh. Na poroki so nevesto peljali v ženino hišo, kjer se je pridružila njegovi družini. Zakonska zveza je začela veljati, ko je par pričel živeti skupaj, namen zakona pa je bilo spočetje otrok. Zakon so registrirali v moževi fratiji, skupini sorodnih družin, kjer so pozneje prav tako registrirali otroke iz tega zakona, ki so s tem dobili državljanstvo.

Slika 5.1 Poroka kot prehod ženske iz ene v drugo *oikos*

Vir: Pantel 1992, 147-149.

Najbolj priljubljen čas za poroko je bila zima, ker je bilo pozimi na polju najmanj dela. Ime meseca gameliona (januar) je izšlo iz besede *gamos* (poroka). Svečanost se je začela z žrtvovanjem bogovoma zakonske zveze Zevsu in Heri. Ob tem je nevesta včasih darovala koder svojih las. Nevesta in ženin sta se nato obredno okopala v vodi, ki so jo prinesli iz izvira Kaliroe, slavnega vreca pri Atenah. Gostijo so priredili v hiši nevestinega očeta. Zvečer sta ženin in njegov najboljši prijatelj nevesto iz očetove hiše odpeljala na ženinov dom v kočiji, pred katero so v sprevodu z baklami hodili prijatelji,

ki so izgovarjali poročni klic *Hymen, o Hymenaie*, kar je pomenilo zaklinjanje bogu Himenaju, ki je nadzoroval poroke. Ob prihodu je nevesto, pokrito s tančico, ženina mati ob prižgani bakli odpeljala v hišo, kjer so njo in ženina zasuli s slaščicami. Potem ko sta vstopila v spalnico, so pred zaprtimi vrati zapeli epitalamij (svatbeno himno) (Howatson 1998, 440-441).

5.3.2 Dota kot darilo ženinu za vzdrževanje ženske

Izmenjava daril, povezana s poroko, je v klasičnih Atenah postala enostranska: radodarnost je morala pokazati nevestina družina, ki je morala hčerki preskrbeti obilno doto, za katero ni dobila nobenega povračila in so jo zato imenovali *priox* - „zastonj darilo“. Dota je bila darilo ženinu, ker je prevzel stroške vzdrževanja ženske.

Bogat in cenjen atenski politik Kalias, ki je živel v 5. stoletju pr. n. š., in ki je bil znan tudi po tem, da se je s svojo ženo poročil iz ljubezni in brez dote (Howatson 1998, 261), je svojim hčerkam izkazal posebno uslugo, ko jim je dovolil, da so si same izbrale svoje može. Da jim je to lahko omogočil, jim je dal zelo razkošno „zastonj darilo“, iz česar lahko sklepamo, da je dovolj velika dota lahko „kupila“ kateregakoli moškega v Atenah (Van Wees 2006).

Večina deklet v Atenah pa ni imela te sreče. Odgovorni očetje niso vzgajali otrok ženskega spola, če so vedeli, da jim kasneje ne bodo mogli zagotoviti primerne poroke. Vzgajali so le toliko deklet, za kolikor so lahko priskrbeli doto (Pomeroy 1994, 62). Dandanes le malo zgodovinarjev dvomi, da so bile v Atenah novorojene deklice izpostavljene detomoru. Naloga zbrati premoženje za dekletovo doto, skupaj z vsesplošnim podcenjevanjem žensk, je bila najverjetnejši vzrok, zakaj očetje niso želeli vzgajati hčera (Pomeroy 2002, 35-36).

Čeprav dota ni bila zakonsko določena, je bila bistveno določilo pri poročnih pogajanjih in je za skrbnika neveste pomenila moralno in družbeno obveznost. Doto so vrednotili v denarju, poleg tega pa je pogosto vsebovala tudi premične predmete - pohištvo, nakit in druge dragocenosti - ter včasih tudi zemljo, ki so jo lahko združili z moževim posestvom. Lin Foxhall trdi, da je družina za doto pogosto jamčila z nepremičninami, kar postavi pod vprašaj trditve, da ženske v Atenah niso smele legalno posedovati zemlje. Očetje ob poroki pogosto niso izplačali celotnega zneska in če na koncu dogovorjene dote niso mogli plačati, je hčerka v zameno prejela nepremičnino, ki je služila kot garancija za izplačilo.

Vrednost dote je ponavadi znašala med 3000 do 6000 drahem (od pol do enega talenta). Največji pesnik atiške nove komedije Menander (342-ok. 292 pr. n. š.) v svojih komedijah navaja dote, vredne tri ali štiri talente, včasih celo do deset talentov. Zelo bogate družine so poskrbele, da se je njihov status odražal tudi v višini dote. Mnogo

tako ekstremno visokih dot so bile deležne hčerke, ki so podedovale posesti kot *epikleroi* in so se bile prisiljene poročiti z bližnjimi sorodniki (o tem več v 6. poglavju).

Radodarnost pri dajanju dot je dosegla stopnjo, ko je vlada smatrala kot nujno postaviti omejitve. Zakon, ki ga pripisujejo Solonu, je dovoljeval nevesti, da je s seboj v zakon kot svojo lastnino lahko odnesla le tri obleke in posodo za drobljenje žita. Vendar so bili vsi poskusi, da bi doto ukinili ali omejili, neuspešni.

Dota je bila bistvenega pomena za status ženske in njen vpliv v gospodinjstvu, v katerega se je poročila. Velika dota je ženski lahko zagotovila pomembno vlogo pri odločitvah in pomagala stabilizirati zakon. Potencialna izguba dote je bila namreč lahko vzrok za ločitev (Cox 2006).

V materialnem smislu je dota neveste v klasičnih Atenah predstavljala kohezijo dveh *oikoi*: tiste v katero se je ženska poročila, in tiste, v kateri je živela pred tem. V pravnem smislu je dota pripadala družini, v kateri se je ženska rodila in je bila tej družini tudi vrnjena v primeru ločitve ali smrti moža in ženine ponovne poroke. Ženska, ki je živela skupaj z možem, a s seboj ni prinesla dote, je bila tarča sumničenj, da njen zakon ni legitimen, ali celo, da z možem nista atenska državljana.

Dota je v smislu posedovanja vedno sledila žensko, podedovali pa so jo njeni otroci. Če je umrla brez otrok ali zapustila moža v primeru ločitve (prav tako brez otrok), se je dota vrnila njeni prvotni družini. Če je pred smrtjo ali ločitvijo imela otroke, njen mož pa se je poročil in imel otroke z drugo žensko, so doto prve žene nasledili le njeni otroci, ne pa tudi otroci druge žene. Iz tega sledi, da ženina dota ni pripadala njenemu možu.

O lastništvu dote je potekalo veliko razprav, Lin Foxhall pa trdi, da so, če ne drugega, ženske vsaj mislile, da so bile lastnice svojih dot. Kljub temu pa dota za žensko ni bila nekaj, čemur bi lahko rekli osebna lastnina. Veliko različnih ljudi je imelo interese ali celo veto pri odločitvah, kako uporabiti doto.

Druga kategorija premoženja, ki je šla z žensko v zakon, je bila *pherne*, ki so jo pogosto imenovana tudi preprosto „obleke in nakit“. To je bilo tisto, čemur bi danes rekli osebna lastnina ženske. V nekaterih primerih je jasno, da je bila tudi vrednost *pherne* lahko zelo velika (Cox 2006).

5.3.3 Razveza je bila preprosta

Razveza je bila za moža in ženo preprosta: zakonska zveza se je končala, ko sta prenehala živeti skupaj. Žena je morala včasih podati pisno obvestilo o razvezi na sodišču, da se je njena dota vrnila v skrbnikove roke. Velika dota je bila marsikdaj sredstvo, ki je zakonce odvrčalo od ločitve (Howatson 1998, 441). Ker je bil cilj zakona rojevanje zakonitih dedičev, je bil razpad zakona v primeru neplodnosti ne samo pravica, pač pa tudi obveza (Turza 1982, 108).

Grki sploh niso imeli izraza za zakonsko zvezo, kot jo poznamo danes. Že Aristotel je v Politiki zapisal, da zveza moža in žene nima posebnega imena (1253 b, 7). Beseda *gamos*, ki jo prevajajo kot poroka, pomeni bolj začetek oziroma proslavljanje sklenitve zakonske zveze. Ponavadi so za zakonsko zvezo uporabljali besedo *synoikein*, ki pomeni preprosto „živeti skupaj“ oziroma „stanovati v isti hiši“ in ne kaže na posebej definirano pravno, versko ali družbeno institucijo.

V klasičnih Atenah pa se je ena oblika skupnega bivanja razlikovala od ostalih. Razlog je bil povezava z nasledstvom: le otroci, rojeni iz porok po pogodbi (*engye*), h katerim moramo dodati še poroke posebnega razreda žensk, *epikleroi* ali dedinj, so bili *gnesioi* – zakoniti. Otroci iz vseh ostalih zvez so bili *nothoi* - nezakoniti. Čeprav je zakonska zveza v Atenah pomenila *de facto* stanje stvari, ko sta moški in ženska živela skupaj, sta se omenjena dva tipa zveze vendarle razlikovala od ostalih, manj formalnih sobivanj (Just 1991, 44-45).

5.4 Rim: dvanajstletnica iz rok očeta v roke možu

Tudi v antičnem Rimu poroka ni bila rezultat ljubezenske zveze med moškim in žensko. Spolni odnosi, ki niso služili prokreaciji, ponavadi niso vključevali zakonskih partnerjev. Rimljanka v zakonu ni bila svobodna; vseskozi je bila pod jurisdikcijo očeta oziroma moža, odvisno od tega, kakšen tip zakonske zveze je sklenila. Namen poroke je bil nadaljevati družinsko linijo in na ta način počastiti duhove umrlih prednikov.

Rimski par je lahko izbral dve različni legalni obliki: poroko z *manus*, starejšo obliko, v kateri so vse dobrine žene prešle pod lastništvo moža, tako da ni mogla več posedovati ničesar na svoje ime, ali poroko brez *manus*, ko je le dota postala lastnina moža, žena pa je ostala gospodarica vseh ostalih stvari, ki so ji pripadale in ki jih je pridobila kasneje. Razen v redkih primerih so v bogatih družinah v zadnjih stoletjih republike vse zakone sklenili na drugi način (Ferrero 2006).

Prvi rimski cesar Avgust (63 pr. n. š.-14 n. š.) je zapovedal minimalno starost za poroko: dvanajst let za dekleta in štirinajst let za fante. Dekleta so se največkrat prvič poročila med dvanajstim in petnajstim letom. Včasih je bodoča žena živela z ženinom že pred zakonsko dovoljeno minimalno starostjo za poroko, ker so družine želele čim prej žeti politične ali finančne sadove dogovorjene zveze. Drugi vzrok zgodnjih porok pa je bila želja najti nevesto, ki je bila še devica (Pomeroy 1994, 164-165).

Redkost starih devic v Rimu kaže na to, da se je večina žensk poročila vsaj enkrat, čeprav so se kasneje številne odločile ostati ločenke ali vdove. Večina Rimljank višjega sloja si je brez težav našla može, ne samo za prvi, pač pa tudi za naslednje zakone. Eden od razlogov za to je bilo dejstvo, da je bilo med vrstniki manj žensk kot moških. Enako kot v Grčiji je bila vzrok tega neravnovesja krajša življenjska doba žensk, katerih število se je močno zmanjšalo, ko so prišle v rodno dobo. Drugi razlog je bil selektiven

detomor. Romulusov zakon je od očeta zahteval, da vzgoji vse moške potomce in le prvorojeno hčerko. To še ne pomeni, da je vsak Rimljan vzgajal samo eno hčerko, kljub temu pa kaže na to, da so Rimljani vzgoji dečkov posvečali veliko več pozornosti kot vzgoji deklic.

Sprva je bil zakon v Rimu sveta institucija. Ločitve niso poznali. Patriciji so se poročali samo s patriciji, z obredom, imenovanim *confarreatio*. Poroka je bila sklenjenim ob prisotnosti Pontefixa Maximusa in svečenika najvišjega božanstva. Patricij je svojo ženo odpeljal iz družine njenega očeta v svojo družino, ob prisotnosti predstavnikov svojega gensa. Tako je ženska prešla *in manum viri* (pod moževo avtoriteto), mož pa je na nek način postal njen gospodar.

Plebejci so imeli svoj način poročanja, imenovan *usus*. Po tem običaju je bila poroka veljavna po letu dni neprekinjenega skupnega življenja. *Usus* ni vključeval *manusa*. Ženska je lahko ostala članica družine svojega očeta, zadržala pa je lahko tudi lastnino, ki ji jo je podaril oče, če le tri zaporedne noči na leto ni spala s svojim možem. Če je to storila, mož ni mogel kontrolirati njene lastnine.

Tretja oblika rimske poroke je bila *coemptio*, fiktivna kupoprodaja, ko je žensko *pater familias* ali pa njen skrbnik prodal v zakon. Seveda je vključevala *manus*, saj je bil njen namen transfer lastnine. Za veljaven obred je bilo potrebnih pet prič, kupnino pa je simboliziral kovanec (Carcopino 1991, 93).

5.4.1 Zametki moderne poroke

Čeprav se je rimski koncept zakona in družine morda zdel neromantičen, pragmatičen in materialističen, to še ni pomenilo, da Rimljani niso bili sposobni gojiti nežnih čustev in medsebojne naklonjenosti. Cicerova pisma pričajo o tem, kako močno so bili Rimljani sposobni ljubiti ženo in otroke (Ferrero 2006).

Nobena od opisanih oblik poroke pa ni preživela do 2. stoletja n. š. Najprej so opustili *usus*, nekoliko dlje, čeprav vedno bolj poredko, so prakticirali *confarreatio* in *coemptio*. Stare običaje je nadomestila poroka, ki tako po duhovni plati kot tudi po zunanji podobi močno spominja na današnje običaje.

Predporočni dogovori niso za seboj potegnili nobenih pravnih obveznosti. Mlad par se je zaročil z blagoslovom staršev in ob prisotnosti sorodnikov in prijateljev, od katerih so nekateri odigrali vlogo prič, drugi pa so se le udeležili zabave. Simbol zaroke so bila darila moškega svoji izbranki, med katerimi ni smel manjkati prstan, ki ga je bodoča nevesta nataknila na prstanec, saj iz tega prsta, kot je zapisal Aulus Gellius, „zelo tanek živec potuje direktno do srca“. Prstan je bil torej simbol obojestranske naklonjenosti, ki je bila bistven element rimskega zakona (Carcopino 1991, 94).

5.4.2 Avgust uvede kazni za samske

Sčasoma je zakonska zveza izgubila svoj ritualni značaj in strogost forme, ločitve pa so postale tako pogoste, da so ogrožale obstoj države. Zato je Avgust z zakoni želel v zakonskem stanu obdržati kolikor je bilo le mogoče veliko žensk. Kazni za neporočene in tiste brez otrok so se za ženske začele pri dvajsetih, za moške pa pri petindvajsetih letih. Na ločitev niso gledali z neodobravanjem, pod pogojem, da je bil tudi naslednji mož iz primerne družbenega razreda. Če se ženska ni ponovno poročila, je bila kaznovana, saj je zapravljala leta, ko bi lahko rojevala otroke. Moški so se lažje izognili kaznim kot ženske. Tisti, ki se je zaročil z desetletno deklico, je lahko užival politične in ekonomske privilegije poročenih moških, medtem ko se ženske niso mogle zaročiti z moškimi, ki še niso vstopili v puberteto (Pomeroy 1994, 166).

Nizek nivo rojstev pa se je kljub zakonski prisili nadaljeval. Zdi se, da so se tako moški kot ženske v Rimu upirali biološko pogojenim vlogam. Drugi razlog pa je bil, da so prakticirali kontracepcijo in splav (Pomeroy 1994, 166).

5.4.3 Poroka kot politično dejanje

Rimljanom se je zdelo povsem častno, modro in pohvalno, da se je član politične aristokracije poročil z bogato žensko zaradi njenega premoženja in tako poskrbel, da je lahko bolje vzdrževal življenjski slog, primeren svojemu položaju.

Poroka uglednega Rimljana je bilo politično dejanje. To je še posebej veljalo v zadnjih stoletjih republike, ko se je rimska aristokracija razdelila na dva dela. Če je umanjkal političen razlog, se je gotovo našel ekonomski. Žena je lahko močno pripomogla k politični karieri moža, tako da je vešče vodila gospodinjstvo, ali pa tako, da je pokrila njegove stroške z doto ali osebnim premoženjem. Rimski aristokrat nikoli ni dojemal zakona in družine, kakor tudi ne religije, drugače kot sredstvo za politično dominacijo ali način za povečanje moči svoje družine.

Zato je bila ženina dota in njeno osebno premoženje velikega pomena. Dota je bila vedno prva skrb *pater familias*, ko se je dogovarjal za poroko. Vsaka nevesta jo je morala imeti, vendar je vedno ostala njena. Če je mož umrl ali če sta se ločila, je moževa družina doto vrnila. Morda je pri tem odštela stroške za vzdrževanje otrok ali odbila kazen, če se je ženska v zakonu grdo obnašala. Ker so se ženske poročile zelo zgodaj in je bila velika verjetnost, da bodo ovdovele, je bila vrnjena dota pomembna pri iskanju novega moža, še posebej, če je bila velika (Casson 1998, 12).

6 PRAVICA ŽENSK DO DEDOVANJA IN POSEDOVANJA LASTNINE

V antiki je bilo najpomembnejše sredstvo za pridobivanje posesti in bogastva transfer lastnine iz ene generacije v drugo preko povezanih institucij dedovanja in dote.

Za ženske je bila legalna možnost dedovanja in njihov relativni delež v očetovem premoženju ter različnih drugih oblikah bogastva, ki so ga prejele, opredeljen tako z zakonom kot navadami. Specifične prakse so se med državami sicer razlikovale, mnogo osnovnih principov in družbenih struktur pa je bilo podobnih, tudi v različnih časovnih obdobjih. Ženske so sicer bile vključene v delitev očetovega premoženja, vendar v manjši meri kot njihovi bratje (Foxhall 2006).

6.1 Žensko lastništvo nepremičnin in njihov status v klasični Šparti

Plutarh poroča, da je v obdobju po peloponeški vojni med Šparto in Atenami, ki se je končala leta 404 pr. n. š., nek efor po imenu Epitadej predlagal zakonodajo, ki je dovoljevala osebi, da podari ali zapusti svoj kleros in hišo komurkoli želi. Ksenofont Epitadeja ne imenuje, opaža pa, da se v določenem obdobju Špartanci niso več držali Likurgovih zakonov. Tudi Aristotel ne omenja Epitadeja. Ne glede na to, ali je ta efor sploh živel ali ne, so se v Šparti na koncu 5. in na začetku 4. stoletja pr. n. š. zgodile velike ekonomske spremembe (Pomeroy 2002, 10). Nedvomno je bilo v tem obdobju, če ne že prej, nekaj zemlje - poleg tiste, ki jo je v uporabo delila država – v privatnih rokah.

Špartanci so prav tako poznali privatno lastnino nad premičnim bogastvom: živino, različnimi oblikami dragocenosti in celo tujim denarjem. Posedovati tuj denar je bilo prepovedano le za kratko obdobje po letu 404 pr. n. š. Tudi *polis* je ohranjala določene pravice nad privatno lastnino. Najpomembnejša je bila zahteva, da vsi odrasli moški plačajo mesečno članarino – ne v denarju, pač pa v izdelkih – vojaški skupini, s katero so obedovali (Hodkinson 2006).

Večina lastnine v Šparti pa so bile nepremičnine, ki so jih kontrolirale tudi ženske. Ksenofont navaja, da je žena z dvema možema želela pridobiti kontrolo nad dvema *oikoi* (Pomeroy 2002, 137). Sprejetje zakona, ki je dovoljeval moškemu, da je dal svojo hišo in kleros komurkoli je želel že za časa svojega življenja, ali pa je napisal oporoko, namreč sovпада prav z odpravo ekskluzivne pravice moškega do svoje žene. Z vedno več zemlje v privatni lasti so stopili v ospredje motivi načrtovanja družine (omejevanje števila rojstev), da bi delež posesti, ki so jo podedovali otroci, ostal čim večji. V 4. stoletju pr. n. š. in kasneje v helenistični dobi (ok. 323 pr. n. š. - 30 n. š.) so bile med najbogatejšimi Špartanci tudi ženske.

6.1.1 Dve petini zemlje v ženskih rokah

Aristotel v *Politiki* kritizira razpuščenost lakonskih (to pomeni špartanskih) žena, kar smatra kot naravno posledico dejstva, da so bili moški zaradi vojnih pohodov veliko odsotni od doma. Pravi, da je Likurg skušal doseči, da bi se ženske uklonile zakonom, a je zaradi njihovega nasprotovanja obupal:

Tako stanje v zvezi z ženskami, ne samo da samo po sebi predstavlja pomanjkanje reda v državi, ampak pri državljanih vzpodbuja ljubezen do denarja. (...) Zato prihaja do nesorazmerja v imetju, saj imajo nekateri preveč, drugi pa povsem malo. Tako je zemlja prišla v roke majhnemu številu ljudi, pa tudi zakoni v zvezi s tem so slabi. Kupovanje in prodajanje posesti je Likurg povsem pravilno proglašil za nečastno, vendar je lastnikom pustil popolno svobodo, da jo podarijo ali zapustijo, komur koli želijo. (...) Tako skoraj dve petini celotne zemlje pripada ženskam, ker mnoge nasledijo zemljo ali dobijo velike dote, čeprav je bolje ne dajati dote ali pa le majhno in zmerno. Danes pa vsak lahko da svojo zemljo komur koli hoče, če pa umre, ne da bi to določil, potem jo lahko njegov naslednik da komur koli hoče. In prav zato na zemlji, ki bi lahko prehranila tisoč in pol konjenikov in trideset tisoč hoplitov, ni niti tisoč ljudi (1270 a, 56-57).

Preprostost in strogost življenja v Šparti v arhaični dobi se je počasi umaknila bolj sproščenemu in razkošnemu načinu življenja, grški in rimski pisci pa vsi po vrsti za to spremembo krivijo prav ženske. Te naj bi bile neposredno odgovorne za upad moči špartanske države po peloponeški vojni, saj so hitro sprejele manj zahteven način življenja. Za ženske je zanikanje Likurgovih zakonov pomenilo odreči se vlogi proizvajalk otrok. Ekonomske razmere so spodbujale posameznike, da so omejili velikost družin. Zaradi te sprememba vedenja je špartanska populacija po letu 479 pr. n. š. začela upadati in v 4. stoletju pr. n. š. padla na katastrofalno nizko stopnjo.

Prosperiteta žensk je, medtem ko se je država opotekala, vzbudila velike kritike. Prej ženske niso smele nositi nakita, kozmetike, parfumov ali obarvanih oblek. Do 4. stoletja pr. n. š. pa so prek dote in dedovanja kontrolirale velik del zemlje in lastnine v Šparti. Nekatere so svoj denar zapravljevale za drage dirkalne konje in lepe obleke (Pomeroy 1994, 38).

Sredi 3. stoletja pr. n. š. je kralj Agis poskušal ponovno uvesti Likurgovo disciplino. Plutarh piše, da so reforme propadle, ker se ženske niso bile pripravljene odreči lagodnemu in luksuznemu življenju. Aristotel je propad Šparte povezoval z degeneriranostjo žensk. S tem je prehitel Rimljane, ki so vitalnost države povezovali z

vrlinami žensk – in politično šibkost z moralno degeneriranostjo, še posebej žensk (Pomeroy 1994, 39).

Vprašanje lastništva špartanskih žensk ostaja kontroveržno zaradi nezadostnih in kratkih navedb v starodavnih virih. Jasno pa je, da so bile ženske v Šparti pomembne lastnice zemlje. Glavni dokaz za to je prav Aristotelov zapis v Politiki. Vprašanje pa je, do kolikšne mere je žensko lastništvo zemlje resnično vplivalo na pomembnejši status in družbeni vpliv špartanskih žensk (Hodkinson 2006).

6.1.2 Dedinje kot zakonite lasnice očetovega posestva

Z izrazom dedinje Aristotel misli na hčere, ki so v odsotnosti sinov podedovale posestvo staršev. Njegova omemba velikih dot pa kaže na to, da so v Šparti celo hčerke, ki so imele brate, lahko pričakovale, da bodo dobile večje količine zemlje, ko se bodo poročile.

V Šparti dedinje niso bile podvržene tako strogim zahtevam kot v Atenah. Samo neporočene Špartanke so bile predmet zakonov v zvezi z dedinjami. V Gortini na Kreti, ki je bila prav tako kot Šparta dorska država, in iz katere so ohranjeni številni zakoni, ki obravnavajo družino in imetje, pa se je dedinja lahko osvobodila obveze, da se poroči z bližnjim sorodnikom, tako da se je odrekla delu dediščine.

Čeprav špartanski zakoni niso tako dobro razumljivi kot atenski, se zdi, da je, kadar je bila hčerka edina preživela dedinja v družini, obstajala neke vrste obveza, da se poroči z bližnjim sorodnikom svojega očeta, pa čeprav je bil ta starejši. V takih primerih je bil pritisk, da se proizvede dediča, močan (Pomeroy 2002, 44).

So bile Špartanke zakonite lastnice zemlje, ki so jo podedovale in jo imele v posesti? Herodot opisuje špartanske dedinje z izrazom *patrouchos* in ne kot Aristotel, ki uporablja izraz *epikleros*, ki so ga navadno uporabljali v Atenah. Izraz *patrouchos* je sestavljen iz besed *patroa* in *echein*, kar pomeni tistega, ki ima v posesti lastnino, ki jo je podedoval po očetu. Sklada se tudi z izrazom *patroiokos*, ki v gortinskem zakoniku opisuje žensko kot zakonito lasnico očetovega posestva, vse dokler se je podredila zakonom, ki so ji narekovali, s kom se mora poročiti. To je v nasprotju z atensko *epikleros*, ki je morala zemljo prepustiti svojim sinovom, ko so postali polnoletni.

Zaradi podobnosti izrazov za špartanske in gortinske dedinje lahko domnevamo, da so špartanske *patrouchos* uživale pravice lastništva nad očetovim premoženjem oziroma posestvom, podobno kot njihove vrstnice v Gortini. Podobno je bila dota, ki jo je dobila špartanska ženska, nekakšna dediščina pred očetovo smrtjo, po čemer lahko sklepamo, da je bila ženska prav tako zakonita lastnica posestva ali premoženja, ki ga je dobila z doto (Hodkinson 2006).

6.2 Atenčanke brez političnih pravic in lastnine

V Atenah je bilo dedovanje po moški liniji urejeno z zakoni, medtem ko za doto, na katero bi lahko gledali kot na ženski ekvivalent moškega dedovanja, ni bilo nobenih zakonskih določil in torej ni bila pravna institucija. Vendar bi po zgodovinskih dokazih lahko sklepali, da je bilo družbeno nesprejemljivo, vsaj med bogatejšimi družinami, da hčerki ne bi dali dote, ki bi bila v primernem sorazmerju z očetovim posestvom. Na splošno so sestre dobile za dote enake deleže, prav tako kot so bratje podedovali enake deleže očetovega premoženja, čeprav je bila vrednost, namenjena dotam, manjša od tiste, namenjene dedovanju po moški liniji (Foxhall 2006).

Seveda pa dota ni bila dediščina v pravem pomenu besede, saj je bila v primeru očetove smrti količina premoženja, ki ga je ženska dobila ob poroki, odvisna od dobre volje njenih bratov, ki so si legalno med seboj lahko razdelili vse očetovo premoženje (Just 1991, 89).

Ker so bili državljanski privilegiji v Atenah za ženske omejeni, niso imele niti političnih pravic, niti svoje lastnine (Howatson 1998, 135).

Ko so Atenci govorili o državljanih, so mislili svobodne odrasle moške, katerih starši so bili prav tako atenskega rodu. Državljanstvo je bilo predmet nasledstva in ljubosumno čuvan privilegij. Najpomembnejše pri tem pa je, da so samo državljanji imeli pravico do posedovanja nepremičnin. Samo državljanji so bili torej lahko lastniki zemlje in hiš. In zemlja je bila v Atenah in antičnem svetu sinonim za bogastvo. Izguba državljanstva je zato lahko pomenila ekonomski propad, pogosto pa kar suženjstvo.

Ne glede na svojo pravno nesposobnost, pa je ženska lahko podedovala veliko bogastvo in je bila, vsaj imensko, lastnica nepremičnine. Vendar pa ni mogla upravljati ali kakorkoli drugače kontrolirati lastnine, ki jo je morda podedovala na svoje ime. Prav tako ni smela upravljati z denarjem, ki ga je v zakon prinesla kot doto. Ženska je bila v takem primeru povsem nemočna in odvisna od dobre volje in sposobnosti skrbnika, ki jo je zastopal.

6.2.1 Dedovanje po „naravnem redu“

Za Atence je bil odnos med moškimi in lastnino skozi čas zelo pomemben. Pravilno funkcioniranje teh odnosov je omogočalo stabilnost družbenih, političnih in ekonomskih institucij ter zagotovilo neprestano obnavljanje *oikos*, ki ji je vedno gospodoval moški. V idealnih razmerah je vsak odrasel moški prej ko slej postal glava *oikos* (pa čeprav je bil njen edini član), *oikos* pa je bila vedno povezana s točno določenimi kosi zemlje. Iz tega sledi, da ni obstajala lastnina, ki ne bi bila povezana z določenim gospodinjstvom (nanašala se je torej na *oikos* in ne na posameznika).

Pisanje oporoke za moškega z neposrednimi nasledniki moškega spola ni bilo potrebno. Po atenskih zakonih in običajih je imel vedno prednost „naravni red“. Celó če je moški zapustil oporoko, je v primeru njenega spodbijanja porota na sodišču ponavadi razsodila v korist najbližjih sorodnikov po principu tega reda. V Atenah torej nihče ni mogel zapustiti denarja domu za upokojene osle, niti prijateljem, kot so to počeli Rimljani. Atenci so z oporoko običajno urejali skrbništvo za mladoletne otroke ali doto za ponovno poroko svojih žena. Ženske običajno niso pisale oporok, čeprav so bile tudi izjeme (Foxhall 2006).

6.2.2 *Epikleroi*

Če niso imeli moških naslednikov, so Atenci, da bi zagotovili moške člene, po katerih bo lastnina prešla v naslednjo generacijo, posvojili sinove. To so bili običajno, čeprav ne vedno, bližnji moški sorodniki. Posvojeni sin se je moral odreči pravicam nasledstva v svoji rodni *oikos*. Noben moški ni mogel istočasno postati dedič dveh *oikoi* (Just 1991, 91).

Moški, ki je imel le hčerko ali hčerke, ne pa sinov, je prav tako lahko posvojil sina, vendar z eno pomembno razliko. Posvojenec se je moral istočasno poročiti z *epikleros* (množ. *epikleroi*), njegovo biološko hčerko, ki ni imela bratov. Na ta način je moški lahko zapustil zemljo komurkoli je želel, pod pogojem, da se je poročil z njegovo hčerko in postal njegov posvojeni sin in direkten dedič. Če tega ni storil in je umrl, brez da bi se dogovoril za zakon svoje hčerke, je bila usoda *epikleros* praktično enaka kot usoda premoženja v primeru nasledstva. Hčerko je lahko, skupaj s premoženjem, za ženo zahteval očetov najbližji moški sorodnik. To se je lahko zgodilo celo v primeru, če je bila ženska že poročena z moškim, ki pa ga njen oče ni posvojil (Just 1991, 95).

Besedo *epikleros* pogosto prevajajo kot dedinja, vendar bi bilo zavajajoče misliti, da je ženska v tem primeru neposredno kaj podedovala. Beseda *kleros* pomeni zemljišče oziroma posestvo, *epi* pa pomeni biti povezan z nečim. *Epikleros* torej pomeni žensko, ki je povezana s posestvom. Lin Foxhall ob tem opozarja, da se besedo *epi* pogosto uporablja tudi v pomenu „skrbeti za“ ali „imeti avtoriteto nad nečim“. Kljub temu, da je *epikleros* lahko kratek čas skrbela za posestvo, je bila vezana nanj le dokler ni bil ponovno omogočen transfer lastnine od moškega k moškemu. „Pravilna“ linija nasledstva je bila ponavadi ponovno vzpostavljena z rojstvom oziroma polnoletnostjo njenega sina.

V nasprotju z neposrednim dedovanjem med očetom in odraslim sinom, v katerega se država ni vmešavala, je ženska, ki je bila prepoznana kot *epikleros*, takoj prišla pod drobnogled arhonta, nosilca najvišje upravne oblasti v Atenah. Če je šlo za nedvoumno nasledstvo, je bila dedinja po postopku, imenovanem *epidikasia*, uradno priznana kot

epikleros s strani arhonta. Če pa je bilo nasledstvo predmet nesoglasij in je primer pristal na sodišču, je o tem odločala porota. Dekletov status kot *epikleros* ni bil vedno najbolj jasen, saj je bilo v nekaterih zapletenih sorodstvenih primerih veliko prostora za različne interpretacije (Foxhall 2006).

Kaj točno se je zgodilo z *epikleros*, je bilo odvisno od njene starosti, premoženja, zakonskega stanu, osebnih okoliščin in tega, kateri od njenih sorodnikov so bili še živi. Najbolj zaželen razvoj stvari je bil, da se je poročila z najbližjim moškim sorodnikom po očetovi strani, če je bilo le mogoče z očetovim bratom ali sinom očetovega brata. V vsakem primeru so imeli prednost starejši sorodniki po moški liniji. Včasih so bližnji sorodniki po ženski liniji uveljavili prednost pred daljnimi sorodniki po moški liniji. Sin očetove sestre je imel ponavadi prednost pred materinim bratom ali sinom očetovega strica po moški liniji. Če je očetova sestra imela več kot enega sina, se je *epikleros* poročila s starejšim.

Znani so primeri, ko so se bližnji sorodniki razvezali, da bi se lahko poročili z *epikleros*, pred tem pa so poskrbeli za poroko svojih prvih žena. Velikost bogastva, ki je spremljalo *epikleros*, je bila pomemben faktor pri tem, koliko sorodnikov se je potegovalo za njeno roko. Vsekakor je bila bogata dedinja predmet živahnega tekmovanja. Revna dedinja pa včasih ni podedovala drugega kot očetove dolgove. V takem primeru je država prisilila najbližjega moškega sorodnika, da se je z njo poročil, oziroma ji preskrbel doto, ki je pritegnila primernega snubca (Pomeroy 2006, 61).

Poročiti se z bogato *epikleros* je bilo morda privlačno, a status lastnine je ostal negotov, vse dokler dedinja ni rodila otrok. Niti *epikleros* niti njen mož nista posedovala premoženja, čeprav sta ga seveda izkoriščala, dokler *epikleros* ni rodila zakonitega sina, ki je ob polnoletnosti podedoval posestvo svojega starega očeta po materini strani. Če *epikleros* ni rodila sina, je posest pripadla najbližjemu moškemu sorodniku (ki bi se, ob idealnem razvoju stvari, pravzaprav moral poročiti z njo). V primeru, da je več sorodnikov zahtevalo, da jim pripade lastništvo posesti, je primer pristal na sodišču.

Koliko kontrole nad premoženjem, ki ga je „podedovala“, je sploh imela *epikleros*? Na to vprašanje je težko odgovoriti, saj je od primera do primera zaradi različnih okoliščin prihajalo do velikih razlik, situacija pa je bila odvisna tudi od osebnosti ženske same. Zdi se, da so nekatere *epikleroi* v precejšnji meri kontrolirale očetovo premoženje in tudi moža, nad drugimi pa so bolj dominirali moški. Ne bi pa mogli trditi, da je imela večina *epikleroi* le malo kontrole nad premoženjem, oziroma, da se ni zanimala za njegovo upravljanje (Foxhall 2006).

6.2.3 Institucija epiklerate kot ponovna vzpostavitev moških povezav

Med mnenji, čemu je sploh služila institucija epiklerate, prevladuje tisto, ki pravi, da je bila bistvena kontinuiteta *oikos*. Kljub temu pa se atenska *oikos* ni ohranila skozi

čas. Občasno se je družinska linija sicer nadaljevala skozi nekaj generacij, večinoma pa se *oikos*, ki je temeljila na široki mreži bilateralnega sorodstva, preko katerega se je lastnina prenašala iz ene generacije v drugo, ni ohranila skozi več generacij preko dedovanja po eni moški liniji. Bilateralen sistem sorodstva je pomenil, da je ženska postala (včasih bistveni) del mreže odnosov skozi katere se je prenašala lastnina iz ene generacije v drugo.

Drugo pogosto mnenje je, da je institucija epiklerate zagotavljala, da so se tudi tiste ženske, ki niso imele bližnjih moških sorodnikov, dostojno poročile in bile deležne zaščite s strani države. To je bilo vsekakor res, vendar bi problem lahko rešili preprosto tako, da bi tem dekletom zagotovili doto v sorazmerju s posestvom. Pravzaprav se je to tudi dogajalo v primerih, ko je bila *epikleros* že poročena in je imela otroke z možem, ki z njo ni bil v sorodu. Če se je v tem primeru želela odreči posestvu in ostati s svojim možem, je njen najbližji moški sorodnik takoj podedoval posestvo.

Pozornost države instituciji epiklerate ni bila namenjena toliko skrbi za dobrobit deklet. Bila naj bi rezultat močno zakoreninjene kulturne norme, da je pomembno ponovno vzpostaviti direktno linijo moških povezav za „pravilen“ transfer lastnine. To pa ni enako kontinuiteti *oikos*, temveč se bolj osredotoča na to, da bo bodoča *oikos* ustanovljena na pravilen način, preko običajne nasledstvene linije (Foxhall 2006).

Za lastnino moškega brez sinov bi se prav gotovo našel kdo, ki bi bil do nje upravičen, *oikos* pa bi v primeru odsotnosti direktnega moškega naslednika prenehala obstajati. V tem primeru pa ne bi bilo nikogar več, ki bi opravljal rituale in žrtvovanja ob oltarju prednikov. V smislu atenske ideologije in verskega prepričanja pa je to pomenilo katastrofo (Just 1991, 90).

V idealnem primeru so moški prebili svoje življenje v eni *oikos*, ženske pa v dveh, potem ko se se iz očetove preselile v moževo *oikos*. *Epikleroi* pa so svoje življenje preživele v eni *oikos*, medtem ko so posvojeni sinovi živeli v dveh *oikoi*.

6.2.4 Ženske kot sredstvo za prenos lastnine

V bistvu so atenske ženske lahko prejele, pridobile ali imele v lasti premoženje. Bile pa so v veliki meri izključene iz, ali pa umeščene ob ideje okrog prenosa lastnine iz ene generacije v drugo, iz prvotne *oikos* do novih *oikoi*, ki so izhajale iz nje (Foxhall 2006).

Brez dvoma je bil odnos žensk do lastnine drugačen od odnosa moških, še posebej, če pogledamo, kako se je lastnina premikala iz ene generacije v drugo. Lastnina, ki je pripadala ženskam, je morala preiti od enega moškega k drugemu, celo njihove dote. Prenos te lastnine na prihodnje generacije je bil formalno opredeljen s strani moških v ženskinem življenju: očeta, bratov, sinov in včasih, a ne vedno, njenega moža. Celotno kot

epikleros, ko bi lahko formalno upravljala z očetovim premoženjem, je bil prenos in končno lastništvo izven njene kontrole ali kontrole njenega moža.

Zato pa je bila močna povezava med ženskami in premičnim premoženjem - „nevidno“ lastnino, iz katere so bile sestavljene dote bogatih žensk, ter oblek in nakita iz *pherne*. Jasna pa je velika prepletenost gospodinjstev in lastnine, ki so lahko obstajali samo skupaj in ne neodvisno drug od drugega. Ženske in moški so imeli drugačen odnos do lastnine zaradi drugačnih vlog, ki so jih igrali v ohranjanju in nadaljevanju gospodinjstev skozi čas (Foxhall 2006).

6.3 Rimljanke pridobijo ekonomsko neodvisnost

Zakoni so se sicer iz obdobja v obdobje spreminjali, na splošno pa lahko rečemo, da so ženske v Rimu lahko dedovale in bile tudi lastnice premoženja.

Pri poroki brez *manus* so ostale gospodarice vseh ostalih stvari, razen dote, ki so jim pripadale ob vstopu v zakonski stan in tudi tistih, ki so jih pridobile kasneje. Poročene ženske so na ta način neposredno in odprto pridobile ekonomsko neodvisnost (Ferrero 2006).

V istem obdobju so, posredno in preko lukenj v zakonih, neodvisnost dosegle tudi neporočene ženske, ki bi po starodavnih zakonih vse življenje morale biti pod avtoriteto skrbnika. Taki ženski bi moral skrbnika izbrati oče v svoji oporoki ali pa ji je bil določen z zakonom. Pogosto pa očetje v oporoki svoji hčerki namerno niso imenovali skrbnika, tako da je lahko sama izbrala enega ali več skrbnikov in jih potem po mili volji menjavala. Tako se je izogibala neposrednemu nadzoru. Ena omejitev za neporočeno žensko pa je vendarle ostala: ni mogla napisati oporoke. Vendar so tudi to situacijo rešili s fiktivno poroko ali z drugimi pravnimi zvijačami (Ferrero 2006).

6.3.1 Dedovanje po zakonu krvnega sorodstva

V času rimske republike, ko je bila ženska v glavnem pod skrbništvom moških sorodnikov, je bila njihova pravica do dedovanja edino področje njihovega življenja, ki so ga urejali zakoni. Hčerke in sinovi so si enakovredno razdelili posest očeta, ki je umrl brez oporoke. Hčerka, poročena brez *manus* je bila prav tako udeležena pri dedovanju očetovega premoženja, če pa je bila poročena z *manus*, je bila upravičena do deleža moževe posesti, kot da bi bila njegova hčerka. Do cesarja Hadrijana, ki je vladal od leta 117 do leta 138 n. š., so Rimljanke lahko napisale oporoko le po zelo zapleteni proceduri in niso smele zapustiti premoženja otrokom ženskega spola.

Šele od leta 178 n. š. dalje so matere lahko dedovale po otrocih in otroci po materah preko oporoke. Hčerke ženske so pri dedovanju imele prednost pred njenimi sestrami, brati in ostalim sorodstvom po očetovi liniji. Skupaj z zakonom, ki je očetu prepovedoval, da bi razpustil hčerkin zakon proti njeni volji, je očitno, da je bilo 2.

stoletje n. š. obdobje sprememb v identifikaciji ženske. Ta ni bila več članica očetove družine, pač pa družine, ki so ji pripadali tudi njen mož in otroci (Pomeroy 1994, 162).

Po starih zakonih mati tudi ni mogla dedovati po sinu, ki je umrl brez oporoke. Pod Hadrijanom pa je bila ženska v takem primeru priznana za zakonito dedinjo pod pogojem, da je posedovala *ius liberorum* – da je torej imela vsaj tri otroke (štiri, če je bila osvobojena ženska). Po zakonu, sprejetem pod Markom Avrelijem (121-180 n. š.), pa so otroci lahko dedovali po materi (pri tem so imeli prednost pred ostalimi sorodniki), ne glede na to, v kakšni zvezi so bili rojeni.

Zakon gensa je izgubljal na veljavi, principi, na katerih je slonela patriarhalna družina antičnega Rima – sorodstvo po moški liniji (*agnatio*) in neomejena moč *pater familias* - pa so ostali le še spomin. V veljavo so prišle sorodstvene vezi po ženski liniji (*cognatio*), ki so presegale institucijo legitimnega zakona. S tem se je zaključil cikel sprememb, ki so zrušile star sistem dedovanja in temelje rimske družine. Namesto tega so zakoni dedovanja sledili krvnemu sorodstvu, to pa je sistem, ki ga moderne družbe poznajo še danes (Carcopino 1991, 89).

6.3.2 Bogate Rimljanke

S pravico žensk do dedovanja očetovega premoženja in svobodo biti za dedinje izbrane v oporokah drugih, so Rimljanke lahko pridobile veliko premoženje. Poleg tega so v 2. stoletju n. š. bogati živeli v velikem luksuzu, kar je veljalo tako za moške kot za ženske. Zakon iz leta 169 n. š. je zato omejil količino bogastva, ki ga je lahko podedovala ženska iz visoke družbe. Kljub restriktivni zakonodaji pa so bile ženske še naprej lastnice velikega bogastva, ki se ga niso sramovale pokazati.

To pa ni bil prvi primer v zgodovini Rima, da je država skušala z zakonom omejiti bogatenje rimskih žensk. Delež bogastva, ki so ga nasledile ženske, je narasel v obdobjih vojn, ko so njihovi očetje in bratje umirali v bitkah. V obdobju Hanibalovih bitk, leta 215 pr. n. š., je država ne le vzela ženskam večino njihovega zlata, pač pa jim je prepovedala tudi druge oblike razkazovanja bogastva. Sprejeli so zakon, ki je omejeval količino zlata, ki ga je lahko posedovala ženska, in ji prepovedal nositi razkošne obleke. Leto zatem je država odvzela vse prihranke ženskam pod skrbništvom, samskim ženskam in vdovam. Država je redno zaplenjevala bogastvo tistim, ki niso imeli moških sorodnikov, da bi jih branili. Kljub temu so nekatere ženske ob smrti moških članov družine nenadno in nesorazmerno obogatele.

7 ZAPOSLENE ŽENSKÉ

Grki so materialno proizvodnjo doživljali kot nekaj, kar ljudje delijo z živalmi; torej kot področje nuje. Svobodna in demokratična dejavnost moških v *polis* pa je temeljila prav na delu žensk in sužnjev v gospodinjstvu (Turza 1982, 114).

7.1 Podcenjeno žensko delo

Ker so delo v antiki prezirali, so prezirali tudi delavca. Žensko delo je bilo produktivno, ker pa je bilo enako suženjskemu, v ideologiji klasičnih Aten ni bilo visoko cenjeno.

Mestno življenje je povzročilo velike delitve med aktivnostmi moških višjih in nižjih razredov, kot tudi med moškimi in ženskami. Moški so se lahko svobodno udejstvovali v politiki, intelektualnem in vojaškem urjenju ter poslih. Učinek urbanizacije na ženske pa je bil, da so svoje aktivnosti pomaknile noter, v hišo, kjer pa je bilo njihovo delo manj vidno in zato tudi manj cenjeno (Pomeroy 1994, 71).

A prav zahvaljujoč delu žensk in sužnjev je bila antična družina samozadostna gospodarska enota. V največjem delu Grčije je bila ženska neke vrste nadzornica sužnjev. Čeprav degradirana na del moževega imetja, je bila vendarle nekaj več od sužnje (Turza 1982, 105).

Podobno je bilo tudi v Rimu. Čeprav so Rimljani omogočili svojim hčerkam napredno izobrazbo, jim nikoli niso pozabili privzgojiti ideje, da je njihova dolžnost, še posebej, če so plemenitega rodu, da poznajo vse veščine vodenja gospodinjstva - in kar je najpomembnejše - prejo in tkanje (Ferrero 2006).

Izjema je bila Šparta, kjer se niti ženske niti možje niso ukvarjali z aktivnostmi, v katerih bi proizvajali predmete za uporabo in prodajo. Pravzaprav je bilo v Šparti tako delo prepovedano (Pomeroy 2002, 32). To so za Špartance opravljali njihovi sužnji (heloti) in sicer tako „moška“ kot tudi „ženska“ opravila.

7.2 Tkanje - glavna dejavnost žensk v antiki

Glavna proizvodna dejavnost žensk v antiki je bilo tkanje. V dobro stoječih gospodinjstvih so proizvajali več blaga, kot so ga kdajkoli potrebovali. Blago so skladiščili, da bi ga kasneje podarili. Bilo je del dote, v hudih časih pa so ga lahko tudi prodali na trgu (Pomeroy 2001, 32).

Če so ženske znale presti in tkati, so si lahko aristokratske družine v Rimu, še posebej tiste, ki so posedovale veliko zemlje in živine, same preskrbele volno, ki je bila potrebna, da oblečejo člane gospodinjstva - od gospodarjev do številnih sužnjev. Če je *mater familias* zadosti dobro obvladala prejo in tkanje, je lahko organizirala majhno

domačo „tovarno“ s sužnji, ki so opravljali te naloge in tako prihranila veliko izdatkov, saj jim blaga ni bilo potrebno kupovati od trgovcev. To je bilo še posebej pomembno, če je denarja primanjkovalo (Ferrero 2006).

Slika 7.1 Prikaz ženskega tkanja

Vir: Pantel 1992, 209

V Šparti je bilo drugače. Ksenofont navaja, da je Likurg modro uvidel, da lahko vse blago, potrebno za Špartance, stekajo sužnje, svobodne ženske pa so se tako posvečale le materinstvu. Špartanke so znale tkati in pri tem nadzorovati sužnje, niso pa jih spodbujali, da bi tkale v nedogled, niti ni bil od tega odvisen njihov ugled. Medtem ko je bila jonska ženska ponosna na svoje tkanje, se je Špartanka postavljala s svojimi dobro vzgojenimi sinovi (Pomeroy 2002, 30).

Vendar se je tudi pomembnost tekstilne produkcije v življenju žensk skozi antiko spreminjala. V Homerjevih časih je bilo obilje visoko kvalitetnega, doma proizvedenega blaga in oblek eden najpomembnejših statusnih simbolov, žensko tkanje pa bistvenega pomena za prestiž družine. Veščina tkanja je bila vir osebnega ugleda ženske.

Kasneje je povpraševanje po velikih količinah blaga upadlo. Obleke so v arhaični in klasični dobi igrale vse manjšo vlogo pri izmenjavi daril, istočasno pa so bolj prestižne tekstilne izdelke začeli kupovati od profesionalnih tkalcev oziroma jih uvažati. Ženske so nadaljevale s tkanjem, vendar so bile njihove veščine vse manj pomembne in cenjene (Van Wees 2006).

8 SKLEP

„Saj je še danes tako.“ Tako je bilo tipično in, presenetljivo, vedno z enakimi besedami povedano mnenje mojih ženskih sogovornic, ko je beseda nanesa na vsebino pričujoče diplomske naloge. Ženske se torej tudi danes, po dveh in pol tisočletjih družbenih sprememb, z lahkoto identificirajo s položajem antične ženske.

Pa je tako vlečenje paralel upravičeno? Na prvi pogled ne. Kaj naj bi imela sodobna Slovenka skupnega z žensko v klasičnih Atenah, ki je bila že takoj po rojstvu na milost in nemilost prepuščena očetu, ki jo je lahko prikrajšal za življenje samo zato, da mu čez dvanajst ali nekaj več let zanjo ne bi bilo treba plačati dote.

Moderna Slovenka vendar, enako kot njeni moški vrstniki, hodi v šolo, lahko se poroči s komerkoli in kadarkoli hoče, lahko pa ostane tudi samska, ne da bi bila zato deležna družbenih sankcij. No, tu se že ponuja prva primerjava z antiko, saj tudi v današnjih časih ni težko zaznati prepričanja, da so samske ženske in tiste brez otrok žrtve zle usode in da ženska pravzaprav ne more biti izpolnjena, če ni opravila svoje biološke funkcije rojevanja otrok.

Kljub temu se na moderno žensko danes ne gleda več kot na breme, za katero mora oče bodočemu možu, da ta „strošek“ prevzame nase, plačati cel kup denarja. Moderni zakon naj bi temeljil na ljubezni, pa vendar ni težko opaziti, da je še vedno večkrat v ospredju materialni vidik, kjer mora ženska biti po možnosti devica, ali pa vsaj iz ugledne družine, da bi bogatemu moškemu lahko rodila zakonite in zaželene potomce. Ob tem imam pred očmi slikovit in prav nič antičen primer britanske princese Diane, ki ni mogla sprejeti dejstva, da jo je angleška kraljeva družina pravzaprav uporabila zgolj za razplod in rojevanje dedičev krone, medtem ko je ona v zakon s prestolonaslednikom Charlesom vstopila zaljubljena in v romantičnem pričakovanju popolne pravljice. „Seveda,“ je odgovorila novinarju, ki je par pred poroko povprašal, če je zelo zaljubljen, medtem ko je njen bodoči mož zamrmral: „Karkoli že ljubezen pomeni,“ iz denarnice pa mu je že na medenih tednih padla fotografija njegove ljubice Camille.

Ko dobro pomislimo, je paralel, ki bi jih lahko potegnili med antično in sodobno žensko, še preveč. Vendar poglejmo najprej, zakaj se je antična ženska sploh znašla v tako nezavidljivem položaju.

V zgodnji grški poeziji je bila namreč ženska občudovana za celo vrsto njenih kvalitiet - v primerjavi s klasično grško žensko, katere glavna vrlina v očeh moških je bila, rečeno z nekaj pretiravanja - zmožnost, da je rojevala zakonite dediče.

Heroji v delih pesnikov Homerja in Hezoida so ženske ocenjevali po kriterijih lepote, veščine in uma. Lepa ženska, ki se ni ukvarjala z delom v gospodinjstvu, in je ves dan skrbela le za to, da je bila lepo oblečena in naličena, je bila statusni simbol zgodnje grške elite aristokratov. Trojanski staroste so bili tako prevzeti od božanske

lepote Helene, gotovo najslavnejše Špartanke v zgodovini, da se jim je zdelo povsem naravno, da je desetletna vojna izbruhnila zaradi „takšne ženske“.

V Homerjevem svetu je opazna tudi inteligenca žensk. Ženske se ne obotavljajo, ko je treba izraziti svoje mnenje. Pogoste ponižujoče opazke na račun žensk v klasični literaturi, kot: „Morda sem ženska, ampak imam možgane,“ ki jo je posmehljivo zapisal atenski komediograf Aristofan v komediji Lizistrata, generacije pred njim niso poznale.

Družbene spremembe pa so povzročile, da so bile lepota in veščine žensk vse manj cenjene. Ustvarjena je bila potreba po novi ideologiji spolov, ki je občutek intelektualne enakopravnosti nadomestila s prepričanjem o naravni manjvrednosti ženskega uma. Okrog 7. stoletja pr. n. š. se je začelo širiti prepričanje, da moč moškega leži v njegovi mentalni superiornosti. Samo moški so sposobni racionalne presoje, samokontrole in načrtovanja, medtem ko ženske ne morejo obvladati svojih čustev in apetitov. Taka ideologija ženskam ni dovoljevala samostojnosti. Vedno so morale biti pod moškim skrbništvom, omejena je bila njihova svoboda gibanja in pravica, da upravljajo z lastnino.

So se te spremembe zgodile naključno? Nikakor ne. Spremembam odnosov med spoloma je botrovala širša transformacija antične družbe. Hans Van Wees trdi, da sta večja integracija mestnih skupnosti in razvoj bolj formalnih in močnih organov vladanja povzročila, da moška fizična moč ni bila več nujno potrebna za obstoj gospodinjstva. Namesto zakona sile so spore reševala sodišča. Sredi sedmega stoletja so moški nehali neprestano nositi orožje. Ko je ideologija moške fizične premoči izgubila svoje temelje, jo je zamenjala ideologija moške intelektualne in moralne superiornosti, ki je bila nova legitimacija za moško moč nad ženskami. Skratka, izumili so ženski um.

Friedrich Engels v svoji knjigi Izvor družine, privatne lastnine in države ponižujoč položaj žensk v družbi neposredno poveže z zgodovinsko situacijo na začetku antike, ko je v Grčiji in Rimu evropska družba iz barbarstvo prešla v civilizacijo. Proces sovpada s pojavom privatne lastnine: novo proizvedeno bogastvo, ki je bilo na začetku last rodovne skupnosti (gensa), je vse bolj prihajalo v zasebno posest družinskih poglavarjev. Rodi se suženjstvo, odnos med spoloma pa se obrne na glavo.

Najzgodnejše oblike družbe so bile matriarhalne: ženske so bile vplivnejše od moških. Toda ta odnos med spoloma se je spremenil s prihodom privatne lastnine. Moški so si namreč prilastili prevlado, da bi zavarovali nasledstvo. Ker je premoženje sprva ostalo v gensu, se je zgodilo, da so bili otroci moškega razdedinjeni. V gensu je bila namreč priznana ženska linija, torej pokolenje po materini strani, ki ga je bilo edino možno dokazati. Skratka, vladalo je materinsko pravo, ženske pa so vsepovsod imele glavno besedo in bile visoko spoštovane.

Da bi dosegli prehod premoženja na sina lastnikov proizvodnih sredstev, so morali ovreči dotedanji način dedovanja. Zadostoval je preprost sklep: uvedena je bila moška linija pokolenja in očetovsko dedno pravo.

„Propad materinskega prava je bil svetovno zgodovinski poraz ženskega spola. Mož je zgrabil za krmilo tudi v hiši, žena je bila zaslužnjena, ponižana, postala je suženj njegovega poželenja in zgolj orodje za ploditev otrok,“ piše Engels.

Pojavi se monogamija in patriarhalna družina. Da bi si zagotovil zvestobo žene, torej očetovstvo otrok, mož podredi ženo svoji oblasti; če jo ubije, izvrši s tem samo svojo pravico. Monogamija nikakor ni bila plod individualne spolne ljubezni. Bila je prva oblika družine, ki ni temeljila na naravnih, temveč na ekonomskih pogojih, namreč na zmagi privatne lastnine. Pojavila se je kot podjarmljenje enega spola proti drugemu, kot proklamacija nekega, dotlej v vsej predzgodovini neznanega nasprotja spolov.

Najbolj nazoren primer takih odnosov so bile Atene, kjer je bila ženska izključena iz družbe in seveda umaknjena od lastnine. V Šparti gre, pravi Engels, bolj za starodavne zakonske odnose, ki jih je modificirala država in ki v marsičem spominjajo na skupinski zakon. Zato so tudi ženske zavzemale bolj ugleden položaj v družbi kot pri ostalih Grkih. Nekoliko večjo svobodo in spoštovanje, ki so ga bile deležne Rimljanke, pa Engels odpravi z besedami: „Rimljan je menil, da oblast nad življenjem in smrtjo žene v zadostni meri jamči za zvestobo v zakonu.“

Karel Turza v svoji primerjavi antične in mestne družine poudarja, da se je zavest o delu kot ustvarjalcu dodane vrednosti rodila šele v kapitalizmu. To nas pripelje do na prvi pogled paradoksalne situacije. Položaj ženske v monogamni antični družini je bil slab, ker je „po naravi“ skupaj s sužnji pripadala sferi nuje oziroma materialne proizvodnje. Ampak tudi položaj ženske danes ni veliko boljši, zato, ker je njeno delo v gospodinjstvu izven družbenega ustvarjanja dodane vrednosti.

A paradoks je samo navidezen, meni Turza. Ta „nejasnost“ kaže na dve pomembni dejstvi. Prvič, da je določena vladajoča ideologija, ki odreja način organizacije družbe in odnose posameznikov znotraj nje (pri Grkih ideologija „višje“ politične dejavnosti, v kapitalizmu pa ideologija ustvarjanja dodane vrednosti in dobička), v skladu z načinom proizvodnje. In drugič, da je povezanost ženske z monogamno družino bistven pogoj njene nesvobode od antike pa vse do danes. Današnji „oče, ki preživlja družino“, torej moški kot lastnik sredstev (zasluženi denar) za vzdrževanje gospodinjstva, je samo zgodovinski nadomestek antičnega očeta družine, lastnika sredstev za proizvodnjo v gospodinjstvu.

Monogamno družino od njenih zgodovinskih začetkov naprej spremlja intenzivna propaganda vseh okoliščin, ki so na družbeno-zgodovinsko sceno stopile istočasno kot ona: odnos nadrejenosti in podrejenosti, svetost privatne lastnine, „naravnost“

izkoriščanja... Vsi ti momenti so še danes ključne točke, neke vrste skupni imenovalec meščanskih družb, zato lahko trdimo, da je njihov obstoj brezčasen.

Če je bila prva funkcija antične družine biološka reprodukcija za ohranitev družinskega kulta in lastnine, potem je tudi v zavesti današnjega človeka, če govorimo o buržuju, ključnega pomena ustvarjanje potomstva za ohranitev kapitalistične lastnine. Za večino ljudi pa se nadaljevanje starodavne tradicije kaže v obliki arhetipa: nekakšno nadaljevanje družinskega kulta, ki človeku daje občutek nesmrtnosti. Razlika je seveda v tem, da danes večina ljudi na svoje potomstvo, poleg družbenega statusa, prenese le – priimek. Odtod ta žilava in še vedno zelo živa arhetipska potreba po rojstvu sina, naslednika in čuvarja priimka.

Moška nadvlada kot bistveno obeležje vseh zgodovinskih oblik monogamne družine ne izhaja iz družbene emancipiranosti moških, pač pa je produkt razrednih družb, torej družb, za katere je značilno izkoriščanje človeka po človeku – kjer je odnos nadrejenosti in podrejenosti dominanten družbeni odnos. Ta temeljni odnos se zrcali skozi vse pore družbenega življenja, tudi v družini. Avtoriteto očeta poznajo družine v vseh dosedanjih razrednih družbah.

Ne glede na zgodovinsko obdobje je večina žensk svoje življenje preživela kot članica družine, ki ji je dominiral moški. Njena glavna naloga je bila skrb za dom in družino. Vzgoja otrok in pospravljanje hiše sta po splošnem prepričanju nekaj, kar je ženski že vnaprej usojeno in s sklada z njeno naravo. To pa ni izključevalo dela žensk na polju ali za mezdo, s katero so pripomogle k vzdrževanju gospodinjstva. Za nameček so ženske za enako delo kot moški še dandanes večinoma plačane manj.

Spol je bil najpomembnejši faktor pri oblikovanju življenj evropskih žensk. Za razliko od moških, ki so jih ločevali razredi, nacije ali zgodovinska obdobja, so bile ženske vedno najprej ženske, ločena kategorija bitij.

Nekatere ženske so se uspele izogniti tem omejitvam. Nekatere so se pridružile verskim redom. Bogate aristokratkinje so najele druge ženske, da so skrbele za njihove otroke in jim pomagale v gospodinjstvu. Spet druge so vladale kot kraljice ali postale priznane umetnice in pisateljice. Vendar so vse evropske ženske, pa naj so bile kraljice ali nune, aristokratkinje ali kmetice, obrtnice ali umetnice – podlegle še eni uničujoči obsodbi: tiste, ki so vladale moškemu, so smatrali za premalo ženske, ker so ogrožale naravno hierarhijo, po kateri so bili moški vedno na vrhu (Anderson 1988, 17).

Ti kulturni pogledi, izraženi v najzgodnejših grških in latinskih tekstih, so se skozi zgodovino nenavadno malo spremenili. Predsodek da „kokoš ni ptica in ženska ni človek“, kot pravi ruski pregovor, odmeva skozi vso evropsko zgodovino in prav nobena ženska se mu ne more v popolnosti izogniti. In prav ta negativna kulturna tradicija se je pokazala kot najmočnejša in najbolj odporna na spremembe.

LITERATURA

- Anderson, Bonnie S. in Judith P. Zinsser. 1988. *A history of their own*. London: Penguin Books.
- Aristoteles. 1970. *Politika*. Beograd: Kultura.
- Carcopino, Jerome. 1991. *Daily life in ancient Rome: the people and the city at the height of the Empire*. London: Penguin Books.
- Casson, Lionel. 1998. *Everyday life in ancient Rome*. Baltimore, London: The Johns Hopkins University Press.
- Cotterell, Arthur, ur. 1988. *The encyclopedia of ancient civilizations*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Cox, Cheryl. 2006. *Women and Property in Ancient Athens: A Discussion of the Private Orations and Menander*.
[Http://www.chs.harvard.edu/activities_events.sec/conferences.ssp](http://www.chs.harvard.edu/activities_events.sec/conferences.ssp) (25.3.2006).
- Engels, Friedrich. 1947. *Izvor družine, privatne lastnine in države*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Ferrero, Guglielmo. 2006. *Women and Marriage in Ancient Rome*.
http://womenshistory.about.com/cs/ancientrome/a/roman_wm (15. 6. 2006)
- Finley, Moses I. 1987. *Antična ekonomija*. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Foxhall, Lin. 2006. *Female Inheritance in Athenian Law*.
[Http://www.chs.harvard.edu/activities_events.sec/conferences.ssp](http://www.chs.harvard.edu/activities_events.sec/conferences.ssp) (25.3.2006).
- Hardy, W. G.. 1962. *The Greek and Roman world*. Cambridge: Schenkman Publishing Company.
- Hodkinson, Stephen. 2006. *Female Property Ownership and Status in Classical and Hellenistic Sparta*.
[Http://www.chs.harvard.edu/activities_events.sec/conferences.ssp](http://www.chs.harvard.edu/activities_events.sec/conferences.ssp) (25.3.2006).
- Howatson, M. C., ur. 1998. *Antika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Just, Roger. 1991. *Women in Athenian law and life*. London, New York: Routledge.
- Kuzmanić, Tonči. 1995. Naprej k Aristotelu. *Časopis za kritiko znanosti* 23 (174): 145-170.
- Pantel, Pauline Schmitt, ur. 1992. *A history of women in the West. 1, From ancient goddesses to Christian saints*. Cambridge, London: Harvard University Press, The Belknap Press.
- Pomeroy, Sarah B. 1994. *Goddesses, whores, wives and slaves: women in classical antiquity*. London: Pimlico.
- Pomeroy, Sarah B. 2002. *Spartan women*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Thorley, John. 1998. *Atenska demokracija*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Turza, Karel. 1982. Antička i gradjanska porodica. *Ideje* 13 (5): 100-115.
- Van Wees, Hans. 2006. *The Invention of the Female Mind: Women, Property and Gender Ideology in Archaic Greece*.
[Http://www.chs.harvard.edu/activities_events.sec/conferences.ssp](http://www.chs.harvard.edu/activities_events.sec/conferences.ssp) (25.3.2006).